

Interreg - IPA CBC

Croatia - Serbia

VISITUS

**AKCIJSKI PLAN ZA RAZVOJ I
OBOGAĆIVANJE TURISTIČKE
PONUDE ZA SLIJEPE I SLABOVIDNE
OSOBE**

**STUDIJA TRENUTNOG STANJA U ZAPADNOBAČKOM OKRUGU I
OSJEČKO-BARANJSKOJ ŽUPANIJI SA PREPORUKAMA ZA BUDUĆI
RAZVOJ**

AKCIJSKI PLAN JE DIO PROJEKTA REALIZIRANOG U OKVIRU INTERREG IPA PROGRAMA PREKOGRANIČNE SURADNJE HRVATSKA-SRBIJA: "Obogaćivanje turističke ponude za slijepo i slabovidne osobe - VISITUS"

Beograd, Ožujak 2018

Pripremili:

Zubović Jovan

Beraha Isidora

Mitić Petar

Đukic Mihajlo

Institut Ekonomskih Nauka, Beograd

Odricanje od odgovornosti:

Ova publikacija izrađena je uz pomoć Europske unije. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Instituta ekonomskih nauka i ni na koji način ne odražava stavove Europske unije.

Sadržaj:

Uvod.....	4
1. Metodologija	7
2. Analiza pravnog okvira i glavni sudionici - sistemski poticaji i izazovi za turizam slijepih i slabovidnih u Srbiji i Hrvatskoj.....	9
3. Rezultati istraživanja.....	17
Intervju s članovima udruga	17
Suradnja s lokalnim vlastima.....	18
Organizacija i financiranje putovanja	19
Očekivanja od turističkih aranžmana.....	22
Pratioci i vodiči.....	25
Iskustva s putnih aranžmana.....	27
Suvremene tehnologije i putovanja.....	29
Anketiranje pratioca	31
Profili putnika i njihovih pratioca	31
Odnos između slijepih i slabovidnih osoba i njihovih pratioca	41
Različiti aspekti putnih aranžmana	45
Sažetak istraživanja.....	49
4. SWOT analiza turističkih potencijala u prekograničnom području Osječko-baranjske županije i Zapadno Bačkog okruga	51
5. Preporuke - korištenje VISITUS rezultata za kreatore politika.....	52
Predloženi doprinosi za razvoj turističke rute u prograničnom području.....	54
Pokazatelji za mjerenje napretka u razvoju turizma za slijepe i slabovidne.....	55
Završne napomjene.....	58
Reference.....	59

UVOD

Projekat pod nazivom "**Obogaćivanje turističke ponude za slijepu i slabovidnu sobu - VISITUS**" financiran je u okviru INTERREG IPA programa prekogranične suradnje Hrvatska-Srbija 2014-2020. Partneri na projektu su Grad Sombor, Republika Srbija; Općina Erdut, Republika Hrvatska; i Institut ekonomskih nauka, Republika Srbija.

Glavni cilj projekta je stvoriti uvjete za poboljšanje zajedničke turističke ponude u ciljanom prekograničnom području (Okrug Zapadne Bačka u Srbiji i Osječko-baranjske županije u Hrvatskoj) tako da se širi na slijepu i slabovidnu osobu. Postizanje definiranog cilja projekta može se promatrati iz dva različita aspekta.

Prvo, razvoj turizma za slijepu i slabovidnu osobu kao oblik pristupačnog turizma mogao biti važan u smislu lokalnog ekonomskog razvoja. Prema Izvješću o ekonomskom utjecaju i obrascima putovanja u oblasti pristupačnog turizma u Europi, značajno povećanje pristupačnosti u turizmu mogu poboljšati ukupne ekonomske doprinose do 36,5% i 39,4% (putnici iz EU27), i do 74,7% i 74,9% (ostali međunarodni putnici) u odnosu na output i zaposlenost respektivno (Europska komisija, Opća uprava za poduzetništvo i industriju, 2014.). S obzirom na trenutnu situaciju u području pristupačnog turizma u Srbiji i Hrvatskoj, što potvrđuju i istraživanja provedena u okviru projekta VISITUS, postoje značajne potencijalne koristi za lokalni razvoj koje mogu proizaći iz poboljšanja dostupnosti.

Drugo, razvoj turizma za slijepu i slabovidnu osobu od velike je važnosti s obzirom na poštivanje ljudskih prava i stvaranje društva jednakih mogućnosti. Slijepu i slabovidnu osobu suočavaju se s izazovima mobilnosti i orijentacije u svakodnevnom životu. Njihova vizualna sposobnost je smanjena ukazujući na brojne potencijalne probleme pri odlasku iz kuće, šetnju i komunikaciju s vanjskim svijetom, kao i rješavanje nekih svakodnevnih problema bez izravne pomoći.

Krajnji cilj društveno odgovorne države trebao bi biti stvaranje okruženja koje će biti osjetljivo na potrebe slijepih i slabovidnih osoba i koje će podržati ciljanu skupinu u smislu stvaranja najviše moguće razine neovisnosti u njihovom redovnom životu.

Povećanje broja turista imalo bi povoljan utjecaj u oba navedena aspekta. To bi donijelo koristi lokalnom gospodarstvu i rezultiralo bi većom i neovisnijom mobilnošću slijepih i slabovidnih osoba.

Osječko-baranjska županija u Hrvatskoj i Zapadnobački okrug u Srbiji imaju bogat turistički potencijal koji je nedovoljno prepoznat i nedovoljno iskorišten. Točnije, turistička ponuda nije prilagođena slijepim i slabovidnim osobama, što rezultira isključenjem ove skupine osoba s invaliditetom iz bogate turističke ponude ovog

područja koje karakterizira bogata prirodna i kulturna baština, stanovništvo multietničke strukture i velik broj tradicionalnih kulturnih događanja. Projekt VISITUS temelji se na principu inkluzije, omogućujući slijepim i slabovidnim osobama da u potpunosti sudjeluju u novodizajniranoj turističkoj ponudi i načelu primjene modernih rješenja i naprednih tehnologija koje će tim osobama omogućiti da u potpunosti iskoriste novu turističku ponudu.

Glavni cilj Akcijskog plana je razviti specifičnu metodologiju, utvrditi primjenjive rezultate istraživanja i dati preporuke za razvoj turističke ponude osobama s oštećenjem vida i sljepoćom u ciljanom prekograničnom području. Namjera Akcijskog plana je da pruži čvrste argumente utemeljene na dokazima za kreiranje održive politike u području pristupačnog turizma s posebnim naglaskom na slijepu i slabovidne osobe. U tu svrhu, osmišljen je Akcijski plan i mapirana specifična turistička ponuda koja bi se mogla primijeniti u izradi budućih akcijskih planova i strateških dokumenata, kao i za mapiranje turističke ponude za druge ranjive skupine.

Osim detaljnog objašnjenja istraživačke pozadine, razvijene metodologije (radna i terenska istraživanja - intervjua i anketa) i uzorka, Akcijski plan uključuje analizu institucionalnog i regulatornog okvira, sažetak rezultata istraživanja, SWOT analizu i preporuka.

Prvi dio Akcijskog plana opisuje istraživačku metodologiju koja se sastoji od polustrukturiranih intervjua slijepih i slabovidnih osoba te analizom sadržaja sekundarnog istraživanja podataka prijatelja i / ili članova obitelji koji prate, odnosno pružaju pomoć slijepim i slabovidnim osobama tijekom putovanja.

Drugi dio Akcijskog plana usmjeren je na sveukupnu situaciju u području turizma za slijepu i slabovidne osobe. Ovaj dio također uključuje analizu zakonodavstva i glavnih strateških dokumenata te ulogu ključnih sudionika na terenu, kao i analizu glavnih prepreka i sistemskih prepreka za veće poboljšanje turizma za slijepu i slabovidne osobe.

S obzirom na istraživanja provedena u okviru projekta, u trećem dijelu dokumenta analiziraju se rezultati istraživanja dobiveni tijekom procesa intervjuiranja glavnih **sudionika** i obrade podataka dobivenih iz istraživanja u Hrvatskoj i Srbiji.

Sljedeće poglavlje daje SWOT analizu kao sustavni popis prednosti, slabosti, mogućnosti i prijetnji vezanih uz razvoj turizma, tj. turističkih potencijala u prekograničnom području.

Konačno, posljednji dio Akcijskog plana pruža skup specifičnih preporuka za kreiranje politika koje proizlaze iz rezultata *desk* i terenskih istraživanja. Preporuke su

dopunjene predloženim inputima za razvoj zajedničke turističke rute u pograničnom području i popisom pokazatelja koji bi se mogli koristiti kao instrument za mjerenje napretka u ovoj oblasti.

Cilj istraživanja je dobiti detaljnu sliku o prethodnim iskustvima i željama ljudi s oštećenjem vida i sljepoćom i njihovih pratilaca kao korisnika turističkih usluga. Institut ekonomskih znanosti proveo je cjelokupno istraživanje za Srbiju. U svrhu postizanja bolje kvalitete i dublje analize, Institut ekonomskih znanosti angažirao je Henda d.o.o. agenciju za istraživanje tržišta iz Zagreba da provede istraživanje turističkih potreba slijepih i slabovidnih osoba u Hrvatskoj koje se sastoji od intervjua i anketa. Rezultati istraživanja koriste se za prilagodbu turističke ponude za definiranu skupinu u regijama Osječko-baranjske županije u Hrvatskoj i Zapadno Bačkog okruga u Srbiji. Nadalje, Institut ekonomskih znanosti je angažirao Ekonomski institut Zagreb, da obavi *desk* istraživanje relevantnih dokumenata koji se odnose na prava slijepih i slabovidnih osoba, posebno u kontekstu turizma koji je dodatno dopunjen analizom turizma za ugrožene skupine općenito.

Također, kako bi dobili vrijedne doprinose za istraživanje i poboljšali kvalitetu preporuka iz Akcijskog plana, provedena su tri studijska posjeta.

Prvi studijski posjet proveden je u hostelu ERKS u Premanturi, Hrvatska. Druga studijska posjeta provedena je u zdravstvenom centru Junaković u Apatinu u Srbiji, dok je treći posjet upućena Talijanskoj uniji slijepih i slabovidnih osoba (UICI) u Rimu, Italija.

Ovim putem zahvaljujemo se gospođi Mihaeli Zlateski, upraviteljici hostela ERKS u Premanturi, gospođi Dragani Mrdjenov, ravnateljici zdravstvenog centra Junaković, te gospođi Francesci Sbianchi, koordinatorici Ureda za međunarodnu suradnju i g. Ettore Galassiju, članu Komiteta za sport, turizam i slobodno vrijeme u Talijanskoj uniji slijepih i slabovidnih za razmjenu svojih iskustava, korisnih savjeta i za pomoć u izradi ovog Akcijskog plana.

1. METODOLOGIJA

Da bi se ispunili ciljevi projekta, istraživanje je provedeno pomoću sljedećih metoda:

(1) Desk istraživanje relevantnih dokumenata dopunjenih publikacijama, izvješćima, zakonima, podzakonskim aktima, propisima, olakšicama i svim drugim relevantnim službenim dokumentima koji se odnose na prava slijepih i slabovidnih osoba, posebno u kontekstu turizma koje je dodatno dopunjeno analizom turizma za ranjive skupine općenito;

(2) Dubinski kvalitativni polustrukturirani intervjui s dužnosnicima i članovima udruga slijepih i slabovidnih osoba u dvadeset gradova - deset u Hrvatskoj i deset u Srbiji.

Kao instrument istraživanja korišten je polustrukturirani vodič za intervjue. Sve intervjue u Srbiji proveli su članovi projektnog tima Instituta ekonomskih nauka, a sve intervjue u Hrvatskoj proveli su Hentalovi visoko obučeni anketari. Svi anketari su posebno pripremljeni za temu istraživanja i specifične karakteristike ispitanika. Prosječno trajanje razgovora iznosilo je četrdeset minuta. Istraživanje je provedeno u skladu s normom ISO 20252:2012 i Međunarodnim kodeksom tržišta i društvenim istraživanjima ESOMAR-a.

Istraživanje u Srbiji - provedeno je 30 polustrukturiranih intervjua. Sudionici su bili slijepe ili slabovidne osobe koje su članovi lokalne slijepe i slabovidne udruge. Također, obavljen je intervju s predsjednikom Nacionalne federacije slijepih u Beogradu.

Sudionici su odabrani putem kontakta s lokalnim udrugama. Uzorak se sastojao od:

- 13 ženskih i 17 muških sudionika
- Predsjednik Federacije – muški sudionik
- 3 člana iz niže navedenih udruga slijepih i slabovidnih osoba:
 - Udruga slijepih osoba Subotica
 - Udruga slijepih osoba Novi Sad
 - Udruga slijepih osoba Zaječar
 - Udruga slijepih osoba Zrenjanin
 - Udruga slijepih osoba Paraćin
 - Udruga slijepih osoba Kruševac
 - Udruga slijepih osoba Kragujevac
 - Udruga slijepih osoba Niš
 - Udruga slijepih osoba Leskovac
 - Udruga slijepih osoba Novi Pazar

Istraživanje u Hrvatskoj - Provedeno je 30 polustrukturiranih intervjua. Sudionici su bili slijepi ili slabovidni ljudi koji su članovi lokalne slijepice i slabovidne udruge. Sudionici su odabrani uz pomoć lokalnih udruga. Uzorak se sastojao od:

- 21 muških i 9 ženskih sudionika
- 3 člana iz niže navedenih udruga slijepih i slabovidnih osoba:
 - Udruga slijepih osoba Karlovac
 - Udruga slijepih osoba Kutina
 - Udruga slijepih osoba Našice
 - Udruga slijepih osoba Nova Gradiška
 - Udruga slijepih osoba Osijek
 - Udruga slijepih osoba Primorsko Goranska District
 - Udruga slijepih osoba Slavonski Brod
 - Udruga slijepih osoba people Split
 - Udruga slijepih osoba Varaždin
 - Udruga slijepih osoba Zagreb

(3) anketa članova obitelji, prijatelja i stručnjaka u ulozi vodiča na turističkim putovanjima u navedenih dvadeset gradova.

Dio istraživanja provoden je pomoću upitnika koji je unapred izradio Institut ekonomskih nauka iz Beograda. Prosječno trajanje razgovora trajalo je pet minuta i provedeno je putem osobnih intervjua korištenjem TAPI (osobno anketiranje uz pomoć tableta) i PAPI (intervjuiranje papirom i olovkom).

Istraživanje je uključivalo 400 ispitanika - pratioca slijepih i slabovidnih osoba. Istraživanje je provedeno u sljedećih deset gradova u Srbiji: Subotici, Novom Sadu, Zaječaru, Zrenjaninu, Paraćinu, Kruševcu, Kragujevcu, Nišu, Leskovcu i Novom Pazaru. Nadalje, istraživanje je provedeno u sljedećih deset gradova u Hrvatskoj: Zagrebu, Splitu, Rijeci, Osijeku, Našicama, Slavonskom Brodu, Varaždinu, Kutini, Karlovcu i Novoj Gradiški. Dodatno snimanje stanja nije obuhvaćeno.

2. ANALIZA PRAVNOG OKVIRA I GLAVNI SUDIONICI - SISTEMSKI POTICAJI I IZAZOVI ZA TURIZAM SLIJEPIH I SLABOVIDNIH U SRBIJI I HRVATSKOJ

Jedna od prvih prepreka u provedbi istraživanja o razvoju turističke ponude za slijepa i slabovidna osoba u Srbiji i Hrvatskoj je nedostatak dostupnih i pouzdanih podataka. Nažalost, statističke baze podataka nemaju precizne podatke o broju i strukturi slijepih i slabovidnih osoba, niti podatke o broju turista / noćenja / posjeta koje je izvršila ova skupina ljudi. Neke grube procjene Nacionalne udruge slijepih osoba navode da u Hrvatskoj trenutno živi oko 6.000 slijepih i 15.000 osoba s oštećenjima vida (oko 0,5% ukupnog stanovništva). Svoja prava ostvaruju sudjelovanjem u jednoj od 27 lokalnih udruga slijepih i slabovidnih osoba. U Srbiji je Nacionalna udruga slijepih osoba zabilježila oko 12.000 slijepih i slabovidnih osoba. Postoji 47 lokalnih udruga.

Na globalnoj razini postoje dvije institucije / udruge s krajnjim ciljem zaštite i promicanja interesa slijepih i slabovidnih osoba. Hrvatske i srpske udruge slijepih i slabovidnih su punopravni članovi obje globalne institucije.

Svjetska udruga slijepih (WBU) okuplja 285 milijuna slijepih i slabovidnih osoba u 190 zemalja. S obzirom na svoju misiju, WBU je posvećen stvaranju svijeta u kojem svi slijepi i slabovidni mogu u potpunosti sudjelovati u svim životnim aspektima. Njegove aktivnosti i ciljevi WBU postiže kroz koaliciju tri međunarodne organizacije - Vision Alliance, IAPB (Međunarodna agencija za sprječavanje sljepoće) i ICEVI (Međunarodno vijeće za obrazovanje osoba s oštećenjem vida), koje sve u različitim aspektima doprinose kvalitetu života slijepih i slabovidnih.

Druga važna institucija je Europska udruga slijepih (EBU) osnovana 1984. godine koja predstavlja udruhu 42 europske udruge slijepih. To je jedno od šest regionalnih tijela WBU i jedino nadležno za pitanja ciljne skupine u Europi. To je nevladina i neprofitna institucija koju vode 13 članova Izvršnog odbora i Glavne skupštine. Njegova misija i ciljevi EBU ostvaruju se kroz sljedeće aktivnosti, posebno važne za lokalne udruge članice i navedene u članku 2., odjeljku 2. - Ovlasti dokumenta o Ustavu:

- Poticati i pomagati organizacijama koje rade na području socijalne skrbi slijepih i slabovidnih diljem Europe
- Promicati poboljšanje životnog standarda i kvalitete života slijepih i slabovidnih osoba diljem Europe, posebno u području obrazovanja, zdravlja, socijalne skrbi, rehabilitacije, stručnog osposobljavanja, zapošljavanja, sporta i rekreacije, kulture, pristupa informacijama, tehnologiji, mobilnosti i prijevozu i u bilo kojem drugom području koje se smatra prikladnim.

- U suradnji s nacionalnim članovima, lobirati nacionalne vlade i druge nacionalne i međunarodne organizacije za potporu politikama i programima u korist slijepih i slabovidnih osoba te ih savjetovati i pomagati u njihovoj provedbi.
- Osigurati i poticati razmjenu informacija i iskustava između organizacija slijepih i slabovidnih osoba i drugih tijela u Europi.
- Poticati i provoditi istraživanja u svim područjima sljepoće i djelomičnog vida.
- Prikupljanje i širenje informacija o stanju slijepih i slabovidnih osoba u Europi, te promicanje prosvijećenih stavova prema njima.
- Pružiti potrebnu tehničku i materijalnu pomoć nacionalnim članovima u unapređivanju objekata EBU-a.
- Prikupiti novac kako bi mu omogućio ostvarenje svojih ciljeva.
- Upravljanje zemljištem koje poseduje, održavanje ureda, zapošljavanje osoblja i sklapanje ugovore s trećim stranama za potrebe ostvarenja svojih ciljeva.
- Poduzeti sve korake potrebne za postizanje ciljeva EBU-a.

Ostale važne institucije na globalnoj razini uključuju sljedeće:

- Međunarodno vijeće za obrazovanje osoba s oštećenjem vida (ICEVI) - globalno udruženje pojedinaca i organizacija posvećeno omogućavanju kvalitetnog obrazovanja djece i mladih s oštećenjem vida
- Međunarodna agencija za sprječavanje sljepoće (IAPB) - institucija čiji je cilj koordinacija i promicanje aktivnosti na slijepoj prevenciji. Njezine aktivnosti rezultirale su uspostavom globalne inicijative Svjetske zdravstvene organizacije VISION 2020: Pravo na pogled.
- Međunarodna federacija pasa vodiča (IGDF) - međunarodna organizacija koja pruža podršku u pružanju i obuci pasa vodiča koji će služiti slijepim i slabovidnim osobama.
- *World Access for the Blind* - neprofitna organizacija usmjerena na razvoj, interakciju, zadovoljstvo životom i kvalitetu interakcije slijepih osoba.
- *Daisy* konzorcijum - svjetska knjižnica koja sadrži Brailleovo pismo i audioknjige
- Međunarodni sportski slijepi savez (IBSA) - organizira i olakšava razne sportske aktivnosti i događaje za slijepe.
- Međunarodna Brailleova šahovska udruga (IBCA) - udruga zadužena za globalnu promociju šaha za slijepe i slabovidne članove iz više od 60 zemalja.

S obzirom na navedene aktivnosti, Akcijski plan pripremljen u okviru projekta VISITUS bit će posebno usmjeren na aktivnosti 1, 2, 3 i 5 jer se one izravno bave temama projekta i izravno su povezane s turizmom kao važnim aspektom kvalitete života slijepih i slabovidnih osoba.

Nacionalna udruga slijepih osoba u Srbiji ključna je institucija na nacionalnoj razini s ciljem zaštite i promicanja interesa slijepih građana u Srbiji. Riječ je o nevladinoj i neprofitnoj javnoj ustanovi čiji je cilj ispunjavanje pojedinih ciljeva definiranih Statutom Udruge. Glavni ciljevi udruga su:

- Uklanjanje ili ublažavanje teških posljedica sljepoće i oštećenja;
- Život bez diskriminacije slijepih i postizanje široko postavljenih ciljeva i programskih zadataka.

Aktivnosti Udruge obuhvaćaju dva aspekta života slijepih i slabovidnih osoba:

- Društvene i humanitarne aktivnosti (tj. nabava i distribucija posebnih alata za slijepe);
- Knjižnične, izdavačke i informacijske aktivnosti.

Osim Nacionalne udruge i 47 lokalnih udruga, u Srbiji djeluju i druge ustanove čiji se djelokrug bavi i problemima slijepih i slabovidnih osoba.

Nacionalna organizacija osoba s invaliditetom je mreža nacionalnih udruga osoba s invaliditetom osnovana 2007. godine. Njegova je misija povećati sudjelovanje osoba s invaliditetom u društvu, osigurati zaštitu ljudskih prava na terenu i smanjiti diskriminaciju, kao i raditi o uključivanju osoba s invaliditetom u formuliranje i usvajanje zakonodavstva koje se temelji na međunarodnim dokumentima i standardima.

Udruga korisnika pomoćnih tehnologija - ustanova osnovana 2013. s ciljem poboljšanja kvalitete života slijepih i slabovidnih putem korištenja suvremenih informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Homer - neprofitna organizacija osnovana 1994. godine kako bi pružila potporu slijepim i slabovidnim osobama u rješavanju njihovih ključnih problema kao što su zapošljavanje, rehabilitacija, liječenje i drugi, kao i obavljanje svakodnevnih aktivnosti.

Udruga "Bijeli štap" - neprofitna udruga za poboljšanje kvalitete života slijepih i slabovidnih osoba u Srbiji.

Srpsko nacionalno sportsko društvo slijepih - osnovano kao rezultat brojnih inicijativa sportskih klubova slijepih i slabovidnih kako bi se olakšala realizacija sportskih aktivnosti i događanja.

Ključna operativna institucija koja pruža informacije, istraživanje, institucionalnu i pravnu osnovu za obranu i promicanje interesa slijepih i slabovidnih osoba u Hrvatskoj je Hrvatska nacionalna udruga slijepih osoba. Portal Udruge, osim osnovne djelatnosti, sadrži i informacije o izvedenim projektima, pozivima i programima vezanim za slijepe i slabovidne osobe, online knjižnice i baze podataka, donatore, edukaciju i druge korisne linkove i kontakte.

U Hrvatskoj, osim 27 udruga slijepih i slabovidnih osoba, postoje i druge važne vladine i nevladine institucije i online platforme zadužene za rješavanje problema slijepih.

Ured pravobraniteljice za osobe s invaliditetom. Kao neovisna državna institucija, Ured ima ulogu u zaštiti, praćenju i promicanju prava i interesa osoba s invaliditetom na temelju Ustava Republike Hrvatske, međunarodnih ugovora i zakona. Kako bi ispunio svoju misiju, Ured štiti interese slijepih i slabovidnih osoba poštujući sljedeće dokumente:

- o Zakon o pravobranitelju za osobe s invaliditetom
- o Nacionalna strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom
- o Konvencija o pravima osoba s invaliditetom
- o Zakon o sprečavanju diskriminacije

Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Osnovan je radi vještačenja u području fizičkih, intelektualnih, osjetljivih, mentalnih, radnih i drugih sposobnosti osoba, uključujući područje profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja.

Lokalne udruge koje se bave različitim područjima kao što su mobilnost, obuka za pse, umjetnost, sport itd. Ova skupina uključuje udruge i nevladine organizacije koje djeluju s ciljem ostvarivanja specifičnih interesa slijepih i slabovidnih osoba. Budući da je službena legislativa prvenstveno usmjerena na zaštitu osnovnih prava i interesa, te organizacije doprinose u drugim područjima koja osiguravaju bolju kvalitetu života i uključivanja.

Online portali su važan izvor informacija za slijepe i slabovidne osobe. Razvijene su kako bi zadovoljile specifične potrebe za slijepom opremom s potrebnim tehničkim izmjenama.

Na razini EU-a, problemi slijepih i slabovidnih osoba uključeni su u stup inkluzivnog rasta Strategije EU 2020. Sama strategija predviđa aktivnosti usmjerene na definiranje i provedbu mjera koje se odnose na specifične okolnosti skupina koje su posebno rizične kao što su slijepi i slabovidne osobe. Osim toga, Vodič o financiranju EU-a za sektor turizma 2014.-2020. koji je izradila Europska komisija izravno podržava i potiče programe izgradnje kapaciteta za pristupačan turizam. U tom kontekstu moglo bi se zaključiti da su prava i mobilnost slijepih i slabovidnih osoba prepoznate od ključnih strateških dokumenata EU i Hrvatske kao same članice EU.

Konkretna prava i djelovanje politike mogu se, čak i učinkovitije, kreirati i primjenjivati na razini države.

U Srbiji postoji nekoliko dokumenata - zakoni, podzakonski akti, pravilnici, itd. koji reguliraju prava za slijepi i slabovidne osobe.

Zakonom o sprječavanju diskriminacije osoba s invaliditetom ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 33/2006 i 13/2016) predviđena su opća pravila za zaštitu osoba s invaliditetom, uključujući slijepi i slabovidne osobe na temelju njihove invalidnosti, Zakon također definira posebne slučajeve diskriminacije i mjere zaštite i promicanja socijalne uključenosti. Članak 18. Zakona o radu ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - odluka US i 113/2017) također sprječava izravnu i neizravnu diskriminaciju slijepih i slabovidnih osoba. Isto tako, Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srbije ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 24/2011) u članu 45. definiše podršku za samostalan život. Posredno, poštujući ovo pravilo, Vlada jamči jednako postupanje prema svim skupinama s invaliditetom. Općenito, poštivanje mjera za samostalan život zaduženo je za lokalne općine. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom ("Službeni glasnik RS", br. 36/2009 i 32/2013) - uređuje poticaje za zapošljavanje i jednak tretman osoba s invaliditetom na tržištu rada. Prema nalazima projekta i provedenim istraživanjima, zapošljavanje je jedno od najvećih pitanja za slijepi i slabovidne osobe. Zbog toga zakon afirmira jednake mogućnosti, profesionalnu rehabilitaciju i provođenje mjera aktivne politike zapošljavanja. Zakon o kretanju uz pomoć vodiča pasa ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 29/2015) definira prava na slobodan pristup i prijevoz slijepih i slabovidnih osoba uključujući pristup javnim zgradama, radnim i drugim prostorima.

Za turizam najvažnija odredba odnosi se na zakone i pravilnike o pristupačnosti. Kako bi ostvarili prava i beneficije određene relevantnim zakonodavnim dokumentima, slijepi i slabovidni moraju biti registrirani u lokalnim udrugama slijepih osoba. Najvažnije prednosti su sljedeće:

- Besplatni lokalni prijevoz (specifične odredbe regulirane na razini gradske i lokalne općine)
- 6 povratnih karata za prijevoz u zemlji za koje slijepi i slabovidne osobe plaćaju 25% od redovne cijene, a pomoćna osoba je besplatna - Zakon o povlasticama u unutarnjem putničkom prometu (Službeni glasnik RS, br. 22/93).
- Osobe s invaliditetom (razina invaliditeta od 80% i više) su besplatne u smislu plaćanja cestarine na autocestama - Zakon o javnim cestama ("Službeni glasnik Republike Srbije", broj 101/2005, 123 / 2007, 101/2011, 93/2012 i 104/2013).
- Pravilnik o tehničkim standardima pristupačnosti ("Službeni glasnik Republike Srbije", br. 46/2013) 95 - definira tehničke standarde usmjerene na održavanje neovisnog kretanja osoba s posebnim potrebama, uključujući slijepi i slabovidne (tj. zvučna signalizacija, taktilna polja itd.).
- Naknade na lokalnoj razini značajno se razlikuju s obzirom na različite općine. Regulativa je nedosljedna i pokriva neke od osnovnih potreba slijepih i slabovidnih osoba, kao što su podrška za samostalan život, subvencije za pokrivanje komunalnih troškova, stipendije za mlade i druge.

Glavni zakonodavni dokumenti u Hrvatskoj su Nacionalna strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom, Zakon o Hrvatskom registru osoba s invaliditetom (usvojen 2015. godine) i Pravilnik o osiguranju pristupačnosti zgrada osobama s invaliditetom i smanjenoj pokretljivosti (usvojen u 2004). Oni pružaju dostatan okvir za ostvarivanje prava slijepih i slabovidnih osoba u Hrvatskoj, uključujući posebne obveze za različite interesne skupine vezane uz smanjenje komunikacijskih prepreka i prepreka mobilnosti.

Nacionalna strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom usvojena je 2017. godine. Ona je predviđala pomoć za slijepi osobe i osiguravala financijska sredstva za projekte koji pružaju pomoćnike slijepim osobama kako bi podržali njihov neovisniji pokret. Osim toga, Strategijom su definirani obrazovni tečajevi i materijali tiskani na Brailleovom pismu, informacijska podrška i podrška knjižnicama za slijepi. Slijepi i slabovidne osobe također se potiču na sudjelovanje u turističkim i kulturnim događajima. U tom kontekstu u Hrvatskoj djeluju Kazalište za slijepi i slabovidne i Hrvatska knjižnica za slijepi. Prema Mjeri 4., predviđeno je uključivanje odredbi Marakeškog ugovora u nacionalno zakonodavstvo kako bi se olakšao pristup objavljenim djelima za slijepi i siromašne, te za osobe koje iz nekog drugog razloga ne mogu koristiti tiskana izdanja

Zakonom o Hrvatskom registru osoba s invaliditetom uređuju se načini prikupljanja podataka, razlozi, vrste, razina i težina oštećenja zdravlja te podaci o pravima i

načinima obrade, korištenja i zaštite podataka. Budući da elektronička anketa pokriva samo tehničke informacije klasificirane u 21 parametar koji se mogu pretraživati, registar i njegove baze podataka ne obuhvaćaju informacije o životnim standardima određene skupine osoba s invaliditetom. Analiza provedena za potrebe projekta VISITUS daje argumente u prilog detaljnijem istraživanju uključivanjem pitanja o zapošljavanju, životnom standardu, zdravstvenom tretmanu, ostvarivanju prava definiranih zakonima i drugim zakonskim propisima.

Između ostalog, Pravilnikom o osiguranju pristupačnosti zgrada osobama s invaliditetom i smanjenoj pokretljivosti predviđene su sljedeće obveze s obzirom na specifične potrebe slijepih i slabovidnih osoba:

Članak 4

- Zvučna obavijest je upozorenje i obavještanje slijepih i slabovidnih osoba putem zvuka;
- Akustična signalizacija signalizira kako se slijepe i slabovidne osobe mogu kretati u prostoru;
- Taktilno navođenje je taktilna obrada pješačke površine namijenjene za usmjeravanje kretanja slijepih i slabovidnih osoba, koja je na kraju puta vođenja i na mjestu promjena smjera vođenja označena promjenom strukture;
- Taktilna linija upozorenja je taktilna obrada površine za hodanje, koja se postavlja radi upozoravanja slijepih i slabovidnih osoba na opasnost od prometa;
- Taktilno polje upozorenja je taktilni tretman površine za hodanje koja služi za upozoravanje i informiranje slijepih i slabovidnih osoba o promjeni razine kretanja;
- Taktilni plan prijelaza je reljefna oznaka koja daje informacije o duljini i vrsti pješačkog prijelaza za slijepe i slabovidne

Članci 28, 31, 32

- Telefon, tekstualna poruka, faks, bankomat, stol i pult moraju omogućiti ispunjavanje specifičnih uvjeta kako bi se zadovoljile potrebe slijepih i slabovidnih osoba.

Članci 39, 40 and 43

- Sva komunalna oprema (klupe, stolovi, natpisi, stupovi za rasvjetu, košare, držači za bicikle, panoi itd.) Postavljeni su uz rub javne pješačke zone tako da ne predstavlja prepreku za slijepe i slabovidne osobe

- Svjetlo koje se nalazi na području u kojem se nalazi zgrada u kojem su česte osobe slijepe i slabovidne osobe, ima zvučnu signalizaciju
- Točkasta disperzija zvučne signalizacije postavljena na semaforu, usmjerena na pozivanje slijepe ili slabovidne osobe koja prelazi cestu.
- Na raskrižju koje se nalazi na području naselja gdje se nalazi zgrada u kojoj se nalaze osobe oštećena vida i slabovidne osobe, pješački prelaz mora imati pristupačan prometni signal sa zvučnom signalizacijom i taktilnim linijama širine najmanje 40 cm.

Iako navedene mjere ukazuju na opći stav prema pristupačnosti za slijepe i slabovidne osobe, postoje određena pitanja koja treba riješiti, osobito u području mobilnosti i turističkih potreba. Naime, u Odjeljku IV Pravilnika nije predviđena obveza korištenja pojedinih elemenata pristupa za slijepe i slabovidne osobe. Zgrade za komercijalne, ugostiteljske i / ili turističke svrhe slobodne su u odabiru primjene predloženih elemenata pristupa. Posebni elementi koji se odnose na slijepe i slabovidne osobe nisu obvezni u većini slučajeva. Osim toga, nisu jasne potencijalne sankcije za nepoštivanje mjera iz Pravilnika. Iz tog razloga, potrebno je stvoriti restriktivnije, au određenim slučajevima i obvezno zakonodavno okruženje kako bi se osigurala primjena mjera s pozitivnim učincima na prava ranjivih skupina.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Intervjui s članovima udruga

Izvješće se temelji na podacima prikupljenim kroz kvalitativne, dubinske intervjuje. Podaci i zaključci ne mogu se generalizirati na cjelokupnu populaciju slijepih i slabovidnih osoba zbog veličine uzorka.

Kao što je već spomenuto, sudionici su regrutirani iz različitih udruga diljem Srbije i Hrvatske. Mnogi od njih tvrde da ne znaju točan broj članova svoje udruge, već taj broj predstavlja procjenu.

Prema prikupljenim podacima, preko Nacionalne federacije slijepih u Srbiji povezano je 40 udruga i 12.000 članova. Neke su udruge općinske, a neke su međuopćinske organizacije. Također, postoje i druge udruge različitih namjena, tj. Sportska udruga, Udruga "Bijeli štap", itd.

Na temelju hrvatskih odgovora čini se da je zagrebačka udruga slijepih najveća, sa 1190 članova, dok je Udruga Našice najmanja, sa oko 40 članova.

Većina sudionika također je izjavila da je njihova udruga jedina udruga slijepih osoba u njihovoj lokalnoj zajednici (gradu ili županiji). No, neki od njih navode da postoje i druge udruge koje imaju različite svrhe, kao što su sportske udruge, studentske organizacije, udruge za obuku pasa vodiča, itd.

Postoje i neke druge organizacije, ali ako organizacija ne zna svoje članove po nazivima, ona ne može ispuniti misiju pomaganja slijepim osobama da ostvare njihove težnje i ciljeve.

"Postoje i neke druge organizacije, ali ako organizacija ne zna svoje članove po nazivima, ona ne može ispuniti misiju pomaganja slijepim osobama da ostvare njihove težnje i ciljeve."

žensko, član udruge Novi Sad

"Postoje i druge organizacije: postoji knjižnica za slijepu osobu i postoji nekoliko organizacija koje se bave unapređenjem obrazovanja."

žensko, član udruge Zagreb

Suradnja s lokalnim vlastima

Svi su sudionici izjavili da njihova udruga surađuje s lokalnim vlastima, iako ne znaju na koji način i u kojoj mjeri. Najčešći oblici suradnje su:

- **Financiranje** - Financirani projekti razlikuju se među udrugama, ali odobreno financiranje je prilično ograničeno u gotovo svim organizacijama. Financirani projekti uključuju, ali nisu ograničeni na svakodnevno funkcioniranje udruge, financijsku pomoć za osiromašene članove, društvene aktivnosti, sportske aktivnosti, putovanja, itd. Većina sudionika u Srbiji izjavila je da nisu zadovoljni dosadašnjom suradnjom. Žale se prvenstveno na iznos sredstava i kašnjenje u plaćanjima, ali i na način na koji se tretiraju njihove udruge. U Hrvatskoj su članovi zadovoljniji trenutačnom suradnjom, ali ne u potpunosti.

„Da, naša suradnja je zadovoljavajuća. Temelji se na financijskoj pomoći - iznajmljivanju štandova, jednokratnim financijskim pomagalima, ogrijevnom drvu za zimu i sl. Ne tražimo mnogo.“

Muško, član udruge Našice

"Smatraju nas za udrugu ljudi s hobbjem, kao da smo slijepi iz hobija."

Muško, član udruge Novi Pazar

- **Zapošljavanje** – Jedan broj sudionika u Hrvatskoj spomenuo je da u upravi lokalne vlasti rade slijepi ili slabovidni ljudi, što nije bio slučaj u Srbiji.
- **Regulacija prometa** – Sudionici iz većih gradova često kažu da važan dio njihovog kontakta s lokalnim vlastima jer čine promet još ugodnijim i pristupačnijim slijepim osobama. To uključuje postavljanje zvučnog semafora, uklanjanje arhitektonskih barijera, olakšavanje ulaza u javni prijevoz itd.

„Naravno, surađujemo s lokalnim vlastima. Ta suradnja uglavnom je usmjerena na poboljšanje dostupnosti javnih površina, posebice na prilagodbu prijelaza i javnog prijevoza.“

Muško, član udruge Zagreb

- **Podizanje svijesti** – Neki sudionici su izjavili da zajedno s lokalnim vlastima naporno rade na podizanju svijesti o životu i potrebama slijepih i slabovidnih osoba. Zajedno su prisutni u školama, vrtićima i na različitim manifestacijama

„Radimo različite prezentacije; rad sa školama, tvrtkama, gradom i njegovim institucijama. Suradujemo na predstavljanju slijepih i njihovog života. Veoma smo uključeni - predavanja u Ministarstvu unutarnjih poslova, studentima, itd.“

Muško, član udruge Primorsko Goranske županije

Tu su i sudionici koji su izjavili da su zadovoljni postojećom suradnjom i istaknuli kako se od vlasti ne može očekivati sve, ali slijepi i slabovidni ljudi sami moraju uložiti više napora kako bi poboljšali svoj položaj.

"Ne možemo očekivati sve od vlade i od drugih ljudi. Ne bismo se trebali skrivati iza našeg hendikepa. Kada netko jako želi nešto, naći će način da ga dobije."

žensko, član udruge Kruševac

Organiziranje i financiranje putovanja

Prema najčešćim odgovorima na intervju, udruge organiziraju putovanja, ali ne često, uglavnom ovisno o njihovim financijskim mogućnostima. U prosjeku, organizirana ekskurzija se odvija jednom ili dvaput godišnje, a gotovo nikada u inozemstvu.

Ne idemo u inozemstvo, ali jedan ili dva puta godišnje odlazimo na jednodnevni izlet. Obično idemo u Slavoniju i Baranju, a ove godine planiramo ići u Zagreb na Advent.

„Ne idemo u inozemstvo, ali jedan ili dva puta godišnje odlazimo na jednodnevni izlet. Obično idemo u Slavoniju i Baranju, a ove godine planiramo ići u Zagreb na Advent.“

Muško, član udruge Osijek

"Nekada je bilo više organiziranih putovanja, ali sada naše društvo nema novca."

Muško, član udruge Zrenjanin

Hrvatski članovi kažu da je za članove sportskih klubova, poput šaha, strelice ili kuglane, stvari drugačije - nekoliko puta godišnje pohađaju turnire u Europi i ostaju nekoliko dana. Kada su putovanja organizirana, odziv je obično vrlo dobar - jedan autobus obično popunjavaju članovi udruge i njihovi pratioci. Izleti se vide kao dobra prilika za druženje i učenje, a većina sudionika izjavljuje da bi više voljela da se događaju češće. Putovanja najčešće financiraju lokalne vlasti ili donacije raznih tvrtki. Neke udruge se prijavljuju za fondove EU projekata ili same zarađuju novac prodajom nekih proizvoda.

„Putovanja se dijelom financiraju iz grada, dijelom od agencije, a od autobusnog poduzeća često dobivamo besplatan autobus.“

Muško, član udruge Zagreb

Gotovo svi sudionici u Srbiji izjavili su da vole putovati i da bi htjeli više organiziranih putovanja tijekom cijele godine. Neki su članovi izjavili da često putuju u vlastitom aranžmanu, tj. s osobnim pratiocem/članovima obitelji. Međutim, putovanja koja organiziraju udruge ostaju jedina prilika za putovanje za mnoge članove iz najmanje dva razloga. Prvo, značajan broj sudionika je naveo da radije putuju u organiziranim skupinama, jer smanjuje stres i postoji potrebna logistika. Nadalje, putovanje s poznatim osobama iz njihovih udruga omogućuje im da se osjećaju ugodno i da izvuku najviše iz putovanja.

“Kada ste okruženi ljudima koji su svjesni svoje sljepoće, onda je mnogo lakše.”

Žensko, član udruge Kruševac

Drugo, mnogi su sudionici istaknuli da su njihove financijske mogućnosti ograničene. Prema tome, putovanja koja organiziraju udruge su u osnovi jedini put kada putuju.

“U našoj udruzi ima puno potrebitim članova kojima nedostaju financijska sredstva za putovanje.”

Žensko, član udruge Novi Sad

Glavne **prepreke** organiziranju putovanja su:

- *Financiranje* – Financiranje je najčešća prepreka prema sudionicima. Udruge obično nemaju razvijene načine financiranja putovanja. Sredstva lokalnih vlasti

su ograničena. Članovi često nisu spremni platiti sami sebe jer nemaju novca ili su naviknuti na besplatne izlete. Od članova se također očekuje da plaćaju i za svoje pratitelje što dodatno naglašava problem financiranja.

„Organiziramo izlete jednom godišnje, zbog financijskog stanja udruge i naših članova. Mi nikada ne putujemo u inozemstvo - udruga nema sredstava, a članovi je sami ne mogu platiti.“

Muško, član udruge Split

„Budući da su naši članovi navikli na putovanja koja u cijelosti financira udruga, oni nisu spremni dati svoj doprinos.“

Muško, član udruge Zrenjanin

- *Logistika* – Neki članovi su izjavili da se boje putovati sami i da ne mogu uvijek naći pratioca. Također, članovi su suočeni s različitim tehničkim ograničenjima kao što su posjedovanje putovnica, itd. Sudionici iz malih gradova navode da je jedan od problema što njihovi članovi često žive u malim selima bez javnog prijevoza, tako da bi im bilo teško doći na mjesto sastanka na vrijeme i doći kući nakon putovanja.

„Jednom smo pokušali organizirati put u Temišvar, Rumunjska, ali je odgovor bio slab, jer mnogi članovi nisu imali valjane putovnice.“

Muško, član udruge Novi Sad

„Kako ovo nije urbano područje, vrlo je teško otići na izlet za nas koji živimo u malim gradovima. Kad se navečer vratimo, nema autobusnih linija do okolnih sela. Zato je odgovor nizak.“

Muško, član udruge Nova Gradiška

- *Godine* – Sudionici navode da su članovi njihove udruge obično stariji ljudi koji ili nisu zainteresirani za putovanje ili ih smatraju previše zamornim.

Očekivanja od putovanja

- *Trajanje putovanja i udaljenost odredišta*

Većina sudionika u Hrvatskoj navodi da su jednodnevni izleti omiljeni. Smatraju se lakšim za organiziranje od duljih putovanja i prihvatljivi su većem broju ljudi; kada putuju s drugim članovima udruge važno je razmotriti udaljenost odredišta zbog veće zastupljenosti starijih članova. Neki stariji članovi u Srbiji također su izjavili da više vole dnevne izlete jer smatraju da su dulji previše iscrpljujući. Također, neki preferiraju dulja putovanja, ali samo ako su dobro organizirani i uz odgovarajući i pristojan smještaj. Postoje sudionici koji su izjavili da preferirano trajanje putovanja ovisi o udaljenosti do odredišta.

"Ako putujemo do odredišta koje je daleko, radije ću provesti noć ili dvije u hotelu."

Muško, član udruge Novi Pazar

„Mogu putovati cijeli dan, ali udruga se sastoji uglavnom od starijih članova i važno je razmisliti o njima, jer im je duže putovanje iscrpljujuće.“

Muško, član udruge Split

Većina sudionika u Srbiji zapravo je indiferentna prema trajanju putovanja. Oni uživaju i u jednodnevnim i duljim putovanjima ako su dobro organizirani i pružaju visokokvalitetan sadržaj. Manji broj sudionika u Hrvatskoj slaže se sa srpskim članovima i kažu da nemaju sklonosti za vrijeme putovanja, sve dok je organizacija dobra. To uključuje dovoljno pauza za WC, udoban autobus (ili drugo prijevozno sredstvo) i stručne vodiče.

„Ne zanima me trajanje putovanja sve dok ima visoku kvalitetu i raznolikost aktivnosti, i ne provodim previše vremena u sobi.“

Muško, član udruge Kragujevac

„Neka putovanja su preduga, iscrpljujuća i nisu dovoljno udobna. Bilo bi sjajno kad bismo imali autobus prilagođen osobama oštećenog vida.“

Žensko, Član udruge Varaždin

Dva do tri sata vožnje u jednom smjeru smatraju se idealnim za hrvatske sudionike - preostalo je dovoljno vremena da se potroši na odredište kada stignu i voze tako dugo da ne zahtijeva pauze

„Budući da ne organiziramo dulja putovanja, važno je da nisu previše udaljeni pa ne provodimo cijeli dan u putovanju. Dva do tri sata je maksimum.”

Žensko, Član udruge Varaždin

Većina sudionika izjavila je da udaljenost između početka i odredišta nije previše važna. U slučaju jednodnevnog putovanja, dolazak na krajnju rutu ne bi trebao trajati dulje od 3-4 sata vožnje. Međutim, ako je krajnje odredište dalje, putovanje bi trebalo trajati dulje.

„Nikad nisam bila u planinama i voljela bih ići. Čula sam da u našoj zemlji postoje prekrasne planine.”

Žensko, Član udruge Kragujevac

- *Intenzitet i vrsta aktivnosti*

Poželjne vrste aktivnosti uključuju posjete prirodnim atrakcijama kao što su planine, jezera, parkovi, šetnje, rijeke, itd.; kulturni turizam kao što su muzeji i kazališta, povijesna mjesta, spomenici, muzeji i umjetničke galerije, dvorci; glazbeni turizam kao što je odlazak na glazbeni festival ili druge glazbene izvedbe; sportske aktivnosti kao što su kuglanje i šah; gastro-turizam; druženje i zabava sa drugim članovima.

„Ja sam povjesničar i volim posjetiti muzeje i slična mjesta gdje mogu nešto naučiti, ali volim i slobodno vrijeme.”

Žensko, Član udruge Zagreb

„Volim posjećivati poznata mjesta. Bilo bi šteta doći u Zagreb i ne vidjeti katedralu, npr.”

Muško, Član udruge Našice

„volim glazbu, nikad nisam imao priliku otici na glazbeni festival.”

Muško, član udruge Kruševac

Velika većina sudionika istaknula je da uživaju u raznolikosti atrakcija i iskustava.

„Više volim razne aktivnosti i atrakcije - sport, dobru hranu i kulturne znamenitosti.”

Žensko, član udruge Kragujevac

Sudionici su se uglavnom složili da putovanja ne smiju biti preplavljena mnogim različitim znamenitostima i aktivnostima, nego radije pružiti slobodno vrijeme za opuštanje i druženje. Trčanje od jednog do drugog mjesta nije samo naporno, već i stresno. Vrlo intenzivni programi povjzani su s osjećajem žurbe i stresa i žele ga izbjeći. Vrlo je važno da imaju neko slobodno vrijeme za sve što žele ili samo druženje.

„Želim neke pauze kako bih mogao učiniti nešto što mi treba, popiti piće, družiti se s drugim članovima itd. To pruža dobar osjećaj, ne trčati s jednog mjesta na drugo, tj učiniti to putovanje ugodnim i korisnim.“

Muško, Član udruge Split

„Bilo bi najbolje da posjetimo 2 do 3 znamenitosti, a zatim da imamo vremena za sjedenje i odmor , ili slušati glazbu.“

Žensko, član udruge Kragujevac

„Ako posjetim previše znamenitosti, ne mogu se sjetiti i osjetiti mjesta.“

Žensko, član udruge Kruševac

- *Smještaj*

Sudionici su općenito naveli da su njihova očekivanja od smještaja osnovna i odnose se na dobru kvalitetu, čistoću i sigurnost. Većina ih očekuje da ima privatnu sobu (zajedničku s jednom ili dvije osobe) s WC-om i tušem, te da je čista i uredna.

„Svaka soba treba imati vlastiti WC i tuš, mali frižider ili nešto slično, i to bi trebalo biti čisto. To je najvažnije za mene - uredna i čista soba.“

Muško, Član udruge Split

„Objekt ne mora nužno biti posebno projektiran i opremljen. Mora biti čist, a osoblje bi nam trebalo pružiti dodatnu pomoć.“

Muško, Član udruge Leskovac

Međutim, sudionici bi bili zahvalni ako bi prostorije bile prilagodljive i dostupne slijepim ili slabovidnim gostima u smislu prilagođene oznake - taktilne oznake i

kontrast, uključujući znakove smjera i brojeve soba, vodilice u cijelom hotelu, kontrast boja kako bi ljudi razlikovali obrise, taktilne informacije koje se dodaju na vrata, dizalo koje najavljuje kat ili zvoni za svaki kat ili podne oznake predviđene u taktilnim znakovima i Brailleovom pismu, izbjegavajući staklene zidove, stepenice i pragove, i omogućavajući dodatnu pomoć itd.

„Ne volim hotele sa staklenim zidovima jer ih ne mogu primijetiti.“

Muško, Član udruge Leskovac

„Obično koristim stepenice jer hotelska dizala rijetko imaju taktilne znakove.“

Muško, Član udruge Leskovac

„Više volim prostore bez pragova jer je prelazak preko njih vrlo opasan za slijepce.“

Muško, Član udruge Subotica

Sudionici su se složili da je vrlo važno da osoblje hotela bude obučeno za pomoć slijepim i slabovidnim gostima. Osobito je potrebna pomoć tijekom obroka kao što su upute za sjedenje, objašnjenja rasporeda stolova, opis smještaja hrane i pića, pomoć pri samoposluživanju, pomoć u čitanju menija, itd. Također, treba obratiti pozornost na to kako se hrana i pića poslužuju.

„Ako putujem sama, vrlo je važno gdje je smještaj i koliko je dostupan - što znači da se lakše mogu snaći, lako dobiti hranu, kako su organizirani obroci - je li to samoposlužni švedski stol ili nešto drugo drugo. Bilo bi mnogo lakše da obroci nisu samo-poslužujući.“

Žensko, član udruge Slavonski Brod

Pratioci i vodiči

Na pitanje s kim najčešće putuju, većina sudionika kaže da putuju s članovima obitelji ako sami organiziraju putovanje, te sa članovima udruga na putovanjima ako njihova udruga organizira put. Također, manji dio sudionika navodi da uglavnom putuju sami, ali to je obično ograničeno na poznata mjesta.

"Neka od mojih putovanja doista su bila bez pratitelja, ali išla sam na poznata mjesta, poznati prostor ili na mjesto za koje sam znala da su dostupni."

Žensko, Član udruge Slavonski Brod

„Putujem sa svojom djecom ili sa svojom udrugom. Bojala bih se putovati sama.“

Žensko, Član udruge Kruševac

Vrlo malo sudionika iz Hrvatske putuje s psom vodičem - to se ne smatra korisnim na nepoznatim mjestima i misle da bi to vjerojatno samo bio stres za psa. U Srbiji postoji samo jedan pas vodič u zemlji, a nitko od intervjuiranih sudionika nema psa vodiča.

"Nikad ne vodim psa vodiča na putovanja jer mislim da je to čisto mučenje za njega. On ne poznaje to područje, kao ni ja, pa je za njega bolje da ostane kod kuće. A u autobusu nema dovoljno mjesta za njega."

Muško, Član udruge Split

No, ako putuju s psom, važno je da ga dočekaju u smještaju i da im se dopusti svugdje. Turistički vodiči smatraju se vrlo važnim za hrvatske članove za cijelo iskustvo putovanja - sudionici navode da loš vodič može učiniti izlet izuzetno neugodnim.

"Moje najgore iskustvo putovanja bilo je kada je turistički vodič bio neznalica, imao je neugodne primjedbe, bio je neinformiran i nemaran i nije imao pojma da smo slabovidni."

Žensko, Član udruge Osijek

S druge strane, većina sudionika nikada nije čula za turističke vodiče za slijepce i slabovidne osobe, ali smatra da bi oni bili vrlo korisni. Većina ih se složila da je važno da vodiči budu obučeni za pružanje detaljnih obilazaka audio opisa.

"Čuo sam da na svijetu postoje turistički vodiči za slijepce, ali ne i kod nas."

Žensko, Član udruge Kragujevac

"Moj prijateljica je turistički vodič i kada vodi skupinu osoba s oštećenjem vida, ona svoja objašnjenja opisuje slikovito, ali ne znam da postoje posebni vodiči. Jesu li završili posebno obrazovanje ili nešto slično?"

Muško, Član udruge Split

Sudionici koji su čuli za te vodiče smatraju da je to dobra ideja, ali nisu upoznati s detaljima. Nadalje, postoje neki članovi koji vjeruju da bi moderne tehnologije bile korisnije od turističkih vodiča za slijepe i slabovidne osobe.

"Više volim audio zapise jer ih mogu slušati mnogo puta i podsjetiti se gdje sam bila."

Žensko, Član udruge Kruševac

Iskustva s putnim aranžmanima

Najbolja iskustva

Sudionici se slažu da najbolje iskustvo putovanja obično nema mnogo veze s odredištem putovanja, trajanjem putovanja ili prijevoznim sredstvom, ali s nekim od sljedećih:

- **Ljubazni i uslužni ljudi** – Budući da ponekad ovise o pomoći drugih ljudi, sudionici pronalaze korisne turističke vodiče, vozače autobusa itd. Koji su neophodni za dobro i ugodno putovanje. Najčešće im je potrebna pomoć u pronalaženju sjedala u prijevoznom sredstvu ili autobusa/tramvaja/aviona.

„Imam izvrsna iskustva s putovanjima na međunarodnom avionu. Ti ljudi, očito je da su obučeni za rad s osobama oštećenog vida. Kada dođete u zračnu luku, organiziraju nekoga tko će vas provesti kroz sve šaltere koje morate posjetiti prije leta; pri ulasku u avion stjuardese su potpuno upoznate s informacijama da će u zrakoplovu biti slijepa osoba.“

Muško, član udruge Osijek

- **Osjećaj ravnopravnosti** – Neki sudionici navode da su najbolja putovanja bila kad su se mogli osjećati jednako kao i drugi, i nisu osjećali inferiornost spram ljudi koji vide. To se obično događa kada se putovanje pažljivo planira i aktivnosti

se prilagođavaju njihovim potrebama - npr. organiziranje više slušnih ili taktilnih aktivnosti.

- **Prilagođeni znakovi** – Ako su znakovi prilagođeni njihovim potrebama (npr. slušni ili na Brailleovom pismu), sudionici se osjećaju sigurnijim i neovisnijim, što pridonosi ugodnom iskustvu.
- **Dobra organizacija** - smanjuje stres koji proizlazi iz nepoznatog okruženja i omogućuje sudionicima da se opuste i uživaju.
- **Pristupačnost** – posjet muzejima, izložbama itd. koji nude audio opis, verbalne slike, obilaske dodira ili taktilni prijem.

„Moje najbolje iskustvo putovanja dolazi sa Balkanskog šahovskog natjecanja za slijepce i slabovidne osobe u Sofiji. Bio je vrlo dobro organiziran i planiran, a vodič je sve slikovito objašnjavao.“

Muško, član udruge Kragujevac

„Uvijek nalazim ljubaznu osobu koja želi pomoći.“

Žensko, član udruge Krrusevac

- **Turistički vodiči** - pružanje detaljnih usmenih objašnjenja, taktilnih aktivnosti, posebne pomoći.
- **Vrijeme provedeno s obitelji i prijateljima** – bez obzira na odredište, svako putovanje je veliko emocionalno iskustvo jer je to prilika za druženje s obitelji, prijateljima ili drugim članovima udruženja.

Najgora iskustva

Većina sudionika ne može se sjetiti bilo kakvog negativnog iskustva s putovanja. Ako se dogodi nešto negativno, obično je povezano s jednim od sljedećeg:

- **nepristojni ljudi** – neki sudionici su bili u situaciji u kojima im nitko nije htio pomoći, pogotovo ako njihova invalidnost nije bila vidljiva (npr. nisu nosili bijeli štap) ili se njihove potrebe nisu uzele u obzir (npr. kada su trebale promijeniti autobus).

„Kada putujete negdje, ako nemamo bijeli štap svi vas guraju i ne obraćaju pažnju na vas. kao da nemamo nikakvu invalidnost.

Žensko, član udruga Varaždin

- **Nedostatak iskustva** - obično je ugodnije za sudionike da putuju na poznata mjesta gdje mogu lako pronaći svoj put. Nepoznata mjesta uzrokuju nelagodu i lako je pogriješiti kada upute nisu jasne.

„Radije bih išao na mjesta na kojima sam već bio. Ne volim ići na nova mjesta jer ne znam što će me tamo čekati. Općenito, nema podrške, tako da obično morate biti samodostatni.”

Žensko, član udruga Varaždin

„Jednom sam posolio juhu umjesto stavio papra jer posuda za sol nije pravilno označena. Bilo je to vrlo neugodno iskustvo.”

Žensko, član udruga Kruševac

„Živim u Novom Sadu, ali sam samo dva puta otišao u tvrđavu jer nije dostupna, ima previše stepenica i mrak je.”

Muško, član udruge Novi Sad

- **Neprilagođen promet** – neki su sudionici imali problema prilikom dolaska u gradove u kojima promet nije bio prilagođen njihovim potrebama, npr. nije bilo zvučnog semafora.

Suvremene tehnologije i putovanja

Većina starijih sudionika izjavila je da ne koristi pametni telefon niti bilo koju drugu aplikaciju jer smatra da je prikladnija za mlađe ljude ili im nedostaje sredstava za nabavu. Uglavnom koriste jednostavne zvučne telefone, ali općenito imaju pozitivan stav prema korištenju aplikacija.

„Bio sam oduševljen mobilnim telefonom u Muzeju u Beču koji mi je dao zvučne opise na srpskom jeziku.“

Muško, član udruge Novi Sad

„Obično ne koristimo mobilne aplikacije, ali idemo na poznata ili preporučena mjesta. Bilo bi sjajno pronaći smještaj preko aplikacije, provjeriti što zanimljivo možemo posjetiti, što se događa, itd.“

Žensko, Član udruge Karlovac

Iako svi vjeruju da moderne tehnologije mogu biti vrlo korisne tijekom putovanja, većina preferira dobro obučene vodiče, taktilne alate, audio opise, itd.

„Korištenje IT tehnologija zahtijeva visoku razinu koncentracije. Dok držim mobitel u ruci i slušam što govori, moj je pokret ograničen.“

Muško, član udruge Leskovac

Taktilne karte smatraju se vrlo korisnima i željeli bi ih vidjeti više. Misle da bi im pomogli da zamisle mjesto koje posjećuju i pomognu im da se kreću kroz nju, posebno onima koji su slijepi.

„Vjerujem da će taktilne karte olakšati neovisno kretanje slijepo osobe kroz nova mjesta i definitivno će dati više informacija o mjestu. Mislim da bi bilo lijepo imati karte interijera u hotelima ili drugim često posjećenim mjestima. Oni bi također uvelike utjecali na neovisnost slijepo osobe jer je važno znati gdje se nalazi vaša soba, gdje je dizalo, blagovaonica, izlazi u nuždi itd. Taktilne karte danas su prilično zanemarene i trebale bi se više koristiti.“

Žensko, član udruge Slavonski Brod

Drugi smatraju da su mobilne aplikacije i navigacija vrlo korisne i često ih koriste. Oni su obično jednostavne navigacijske aplikacije i ne postoji ništa posebno što bi im preporučili.

„Ne koristim ništa posebno, koristim stvari koje vidni ljudi koriste - karte, navigaciju, pretraživanje, itd.“

Muško, član udruge Osijek

Svi su se sudionici složili da je svaki danak koji im može pomoći tijekom putovanja više nego dobrodošao. Aplikacija koja pruža audio informacije o određenom prizoru u smislu atrakcija, smještaja, cijena itd. bila bi vrlo korisna.

„Čuo sam za aplikacije za mobilne telefone i za rukavice koje omogućuju slijepim osobama čitanje.“

Muško, član udruge Leskovac

„u Laganu, u Švicarskoj sam doživio govorne signale kod prelaska ceste.“

Muško, član udruge Leskovac

„Svidjeli su mi se zvučni opisi u Brankovini, rodnom mjestu Desanke Maksimović.“

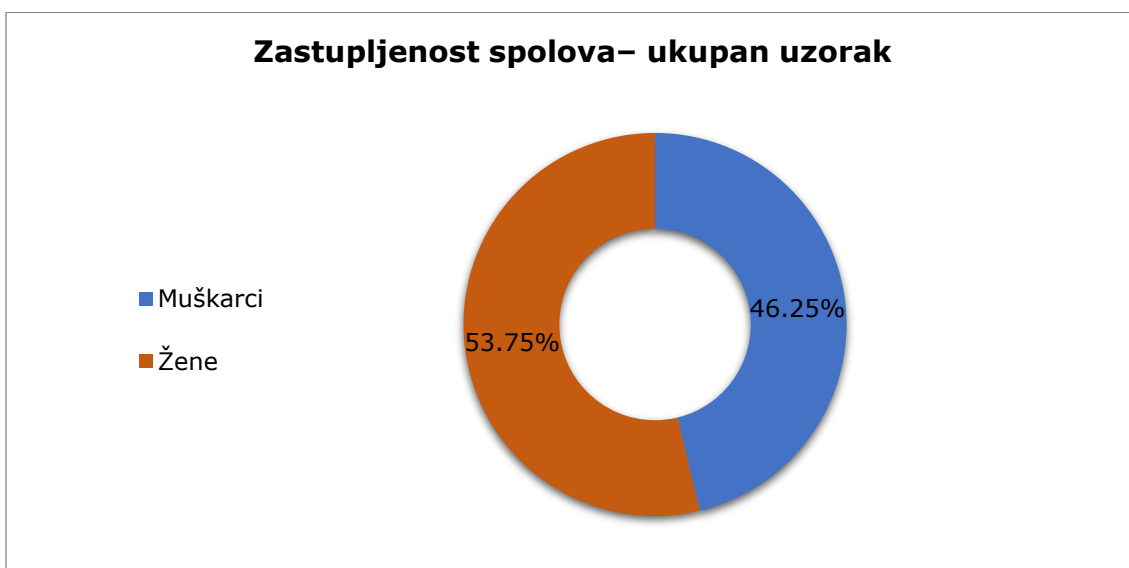
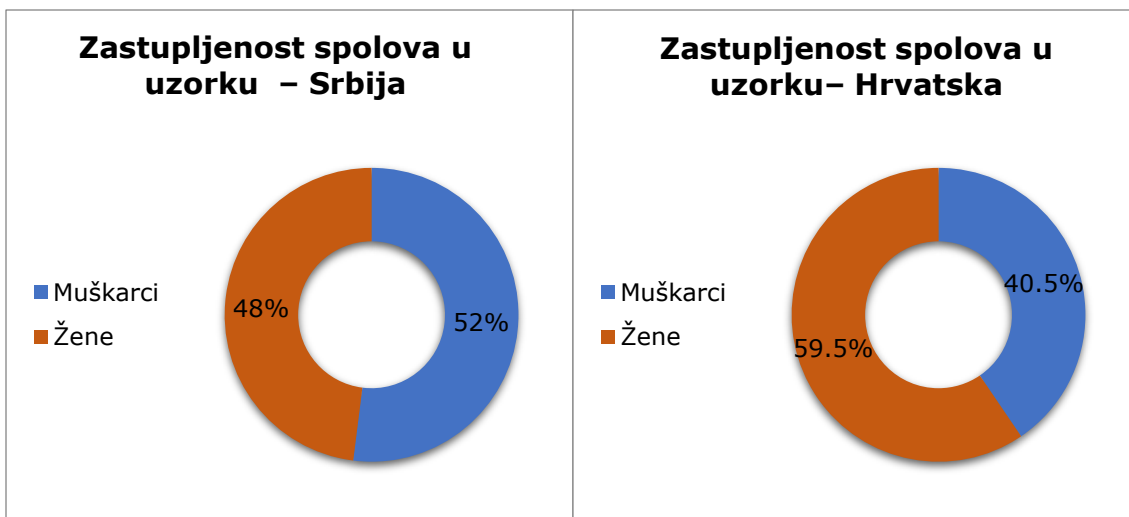
Žensko, Član udruge Kruševac

Anketiranje pratioca na putovanjima

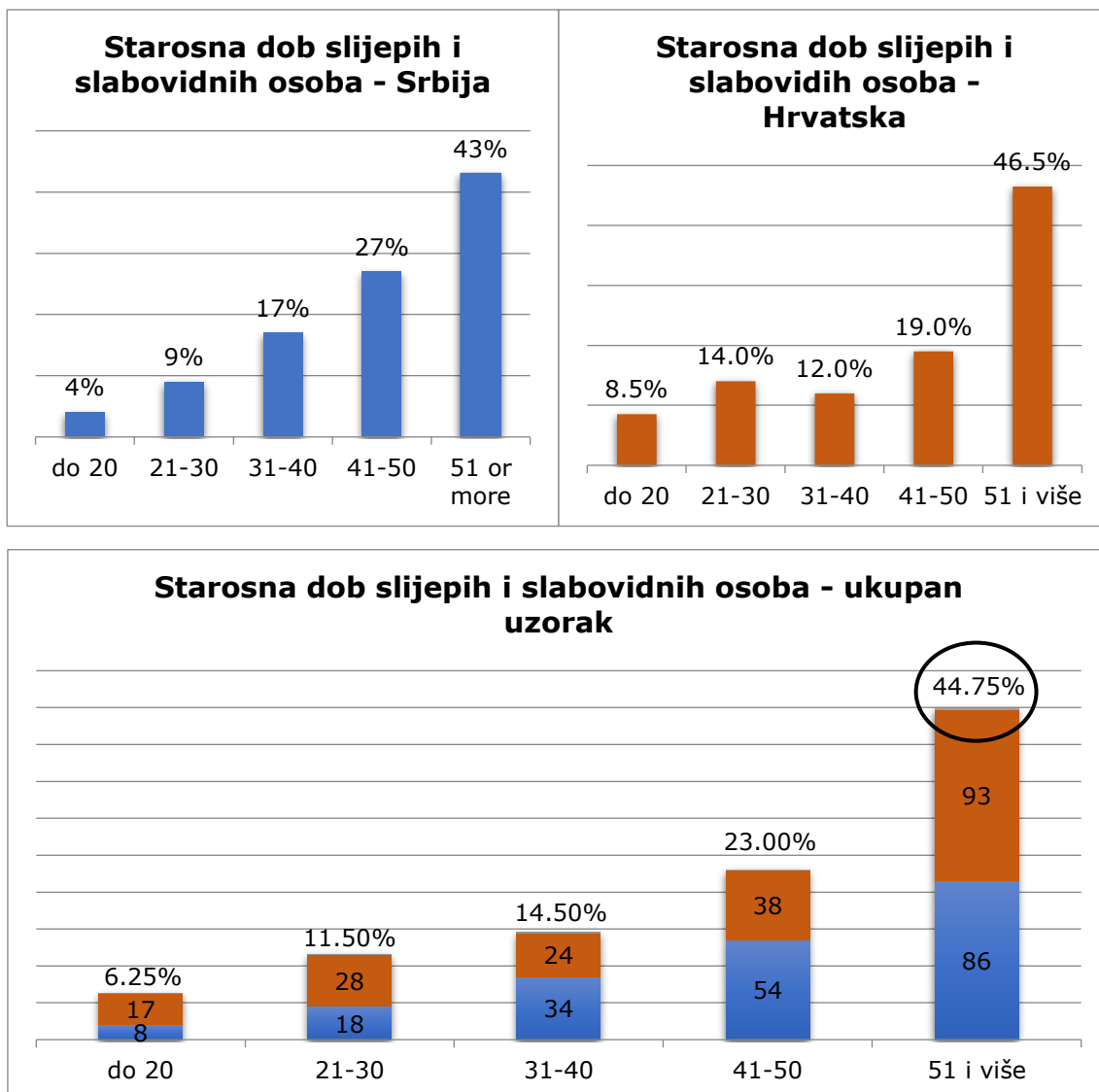
Profili putnika i njihovih pratioca

Prva pitanje odnosilo se na profil slijepih i slabovidnih osoba i njihovih pratitelja u smislu dobi, spola, stupnja obrazovanja i radnog statusa.

Spol slijepog ili slabovidnog turističkog putnika u uzorku obje zemlje je više ili manje ravnomjerno raspoređen - 46,25% su muškarci, a 53,75% žene. U Srbiji je spolna distribucija gotovo ravnomjerna, i to 52% muškaraca i 48% žena. U hrvatskom uzorku većina slijepih i slabovidnih osoba su žene - 59,5%, dok muške slijepice i slabovidne osobe čine 40,5% uzorka. Rezultati u kontekstu spola su adekvatni, budući da su oba spola prilično ravnomjerno zastupljena.

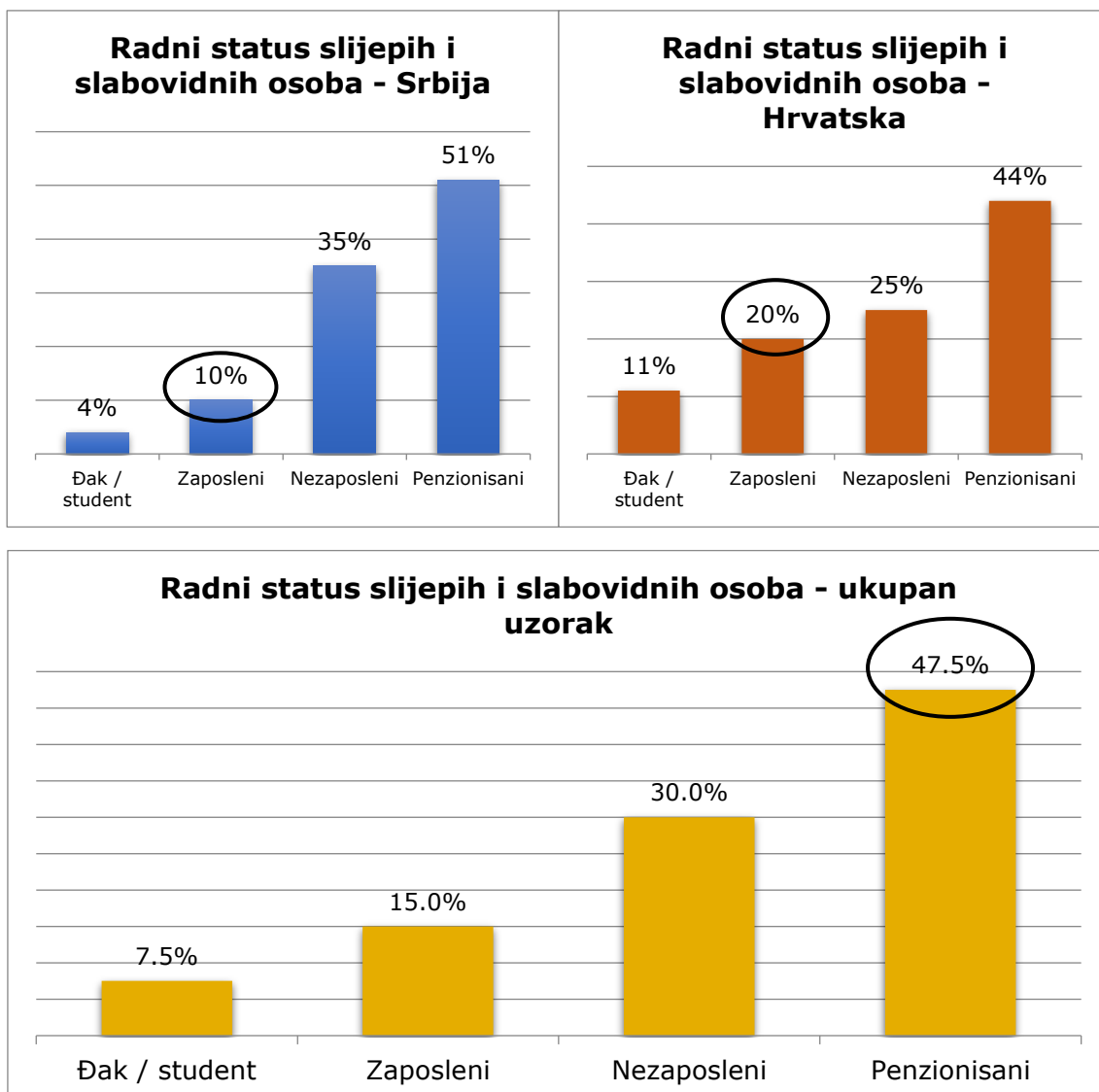
Što se tiče dobi slijepih i slabovidnih turista, uzorak koji uključuje obje zemlje činio je 44,75% starijih osoba starijih od 51 godine. Očito je da svaka sljedeća starosna kategorija ima sve veći broj osoba. Ovaj trend je jasno vidljiv na razini cijelog uzorka i u Srbiji, dok je u Hrvatskoj poremećaj ovog trenda vidljiv samo u jednom dijelu - ima više ljudi u kategoriji od 21 do 30 godina (28 osoba) u odnosu na kategorija 31-40 godina (24 osobe). Navedena činjenica da je većina ljudi u cijelom uzorku u starosnoj kategoriji 51 i starije govori u prilog tome da većina ljudi tijekom života postaje slijepa zbog bolesti ili ozljeda.

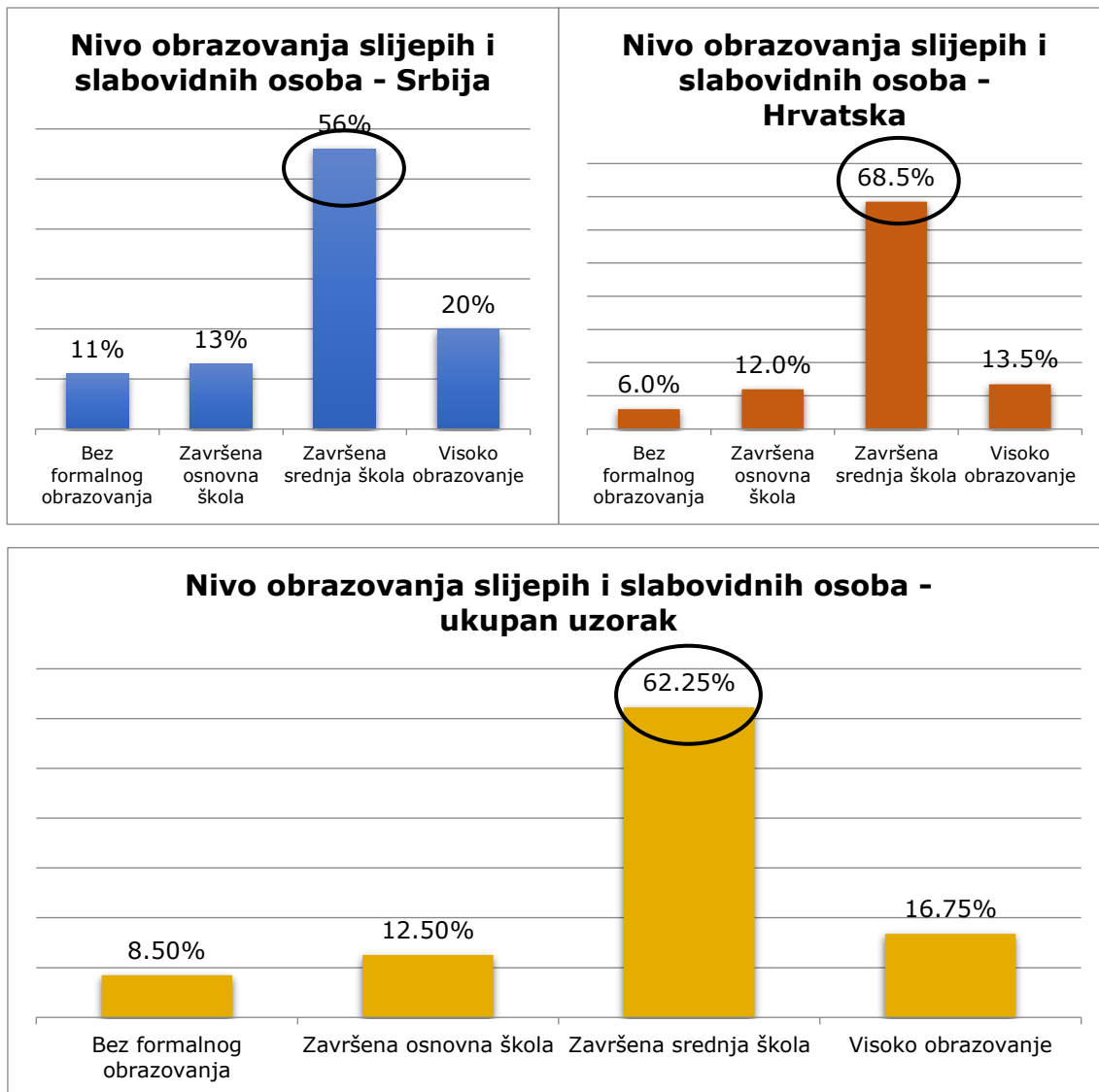
U skladu s prethodno navedenom dobnom raspodjelom, na cijeloj razini uzorka, postotak umirovljenih slijepih osoba je 47,5%. Kada se Srbija i Hrvatska razmatraju pojedinačno, situacija je ista. Broj umirovljenika je 51%, odnosno 44%. Na razini cijelog uzorka, 30% je nezaposleno, dok je samo 15% zaposleno. Situacija u posmatranim zemljama bolja je u Hrvatskoj, gdje je zaposleno 20% slijepih ili slabovidnih osoba, dok je 25% nezaposleno. To su znatno bolji rezultati nego u Srbiji, gdje je 35% slijepih ili slabovidnih osoba nezaposleno, a samo 10% je zaposleno.

Učenici i studenti predstavljaju 7,5% ukupnog uzorka. Srbija ima samo 4% slijepih i slabovidnih učenika i studenata, dok je taj broj u Hrvatskoj znatno viši i iznosi 11%. Dobiveni rezultati koji se odnose na zapošljavanje mogu se tumačiti u smislu bolje ekonomske situacije u Hrvatskoj, koja je ujedno i članica EU, te ima znatno

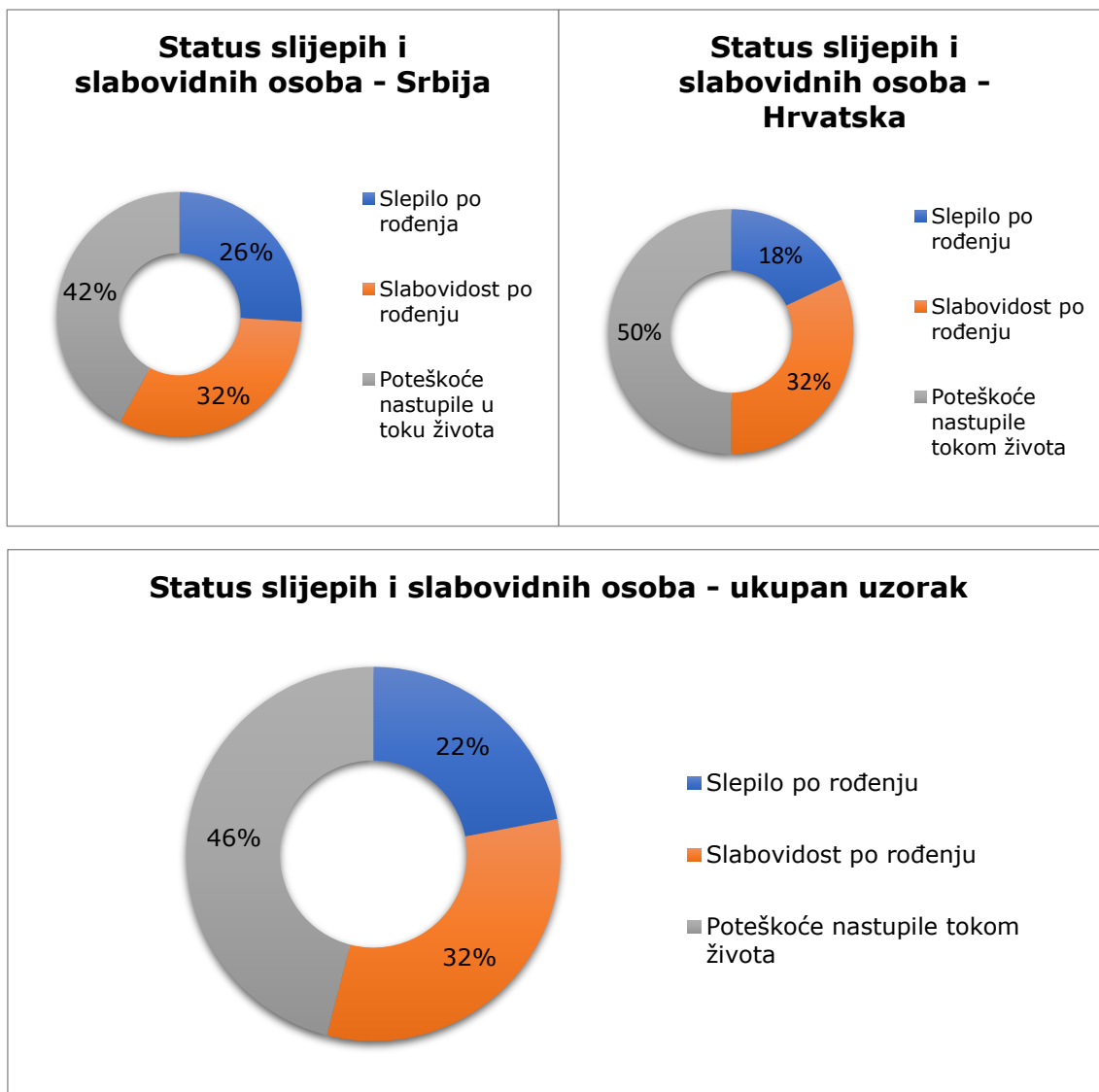
razvijenije principe uključivanja osoba s invaliditetom, o čemu će kasnije biti više riječi.

Nadalje, u uzorku Srbije, u usporedbi s Hrvatskom, postoji 1% više slijepih ili slabovidnih osoba koje su završile osnovnu školu, dok je 6,5% više steklo fakultet ili višu stručnu spremu. S druge strane, 11% slijepih ili slabovidnih turista nema formalno obrazovanje u Srbiji, što je 5% više nego u Hrvatskoj. Broj osoba sa visokim obrazovanjem na uzorku Srbije veći je od prosjeka u zemlji - 16,24% stanovništva završilo je neki oblik visokog obrazovanja. S druge strane, na uzorku Hrvatske, situacija je niža od prosjeka u zemlji, budući da u uzorku ima 13,5% tercijarno obrazovanih slijepih ili slabovidnih osoba, dok je u Hrvatskoj 17,6% stanovništva visoko obrazovano.

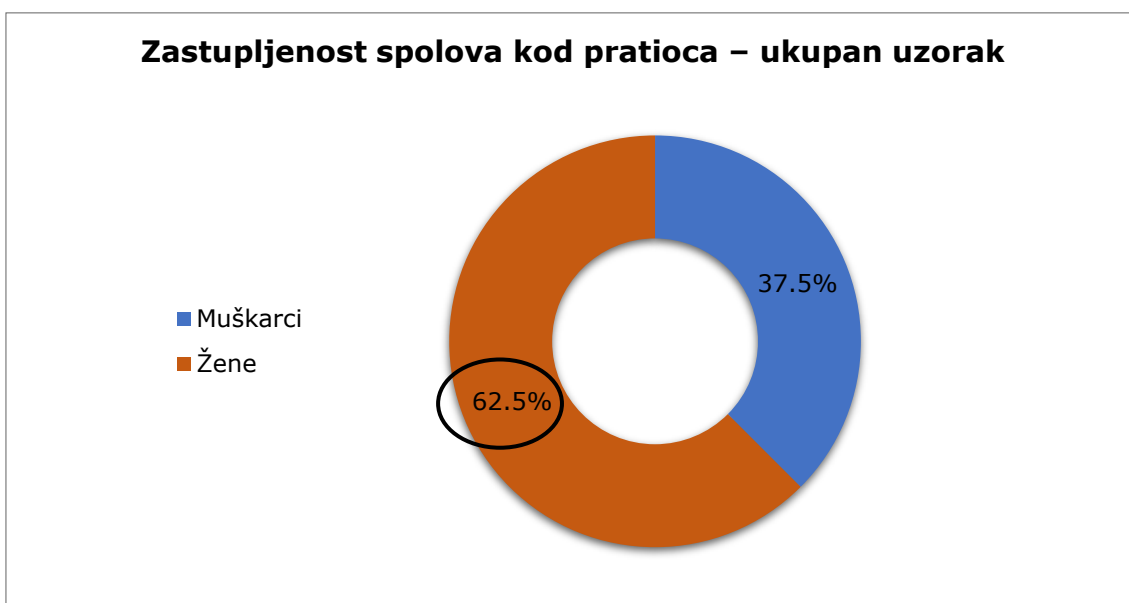
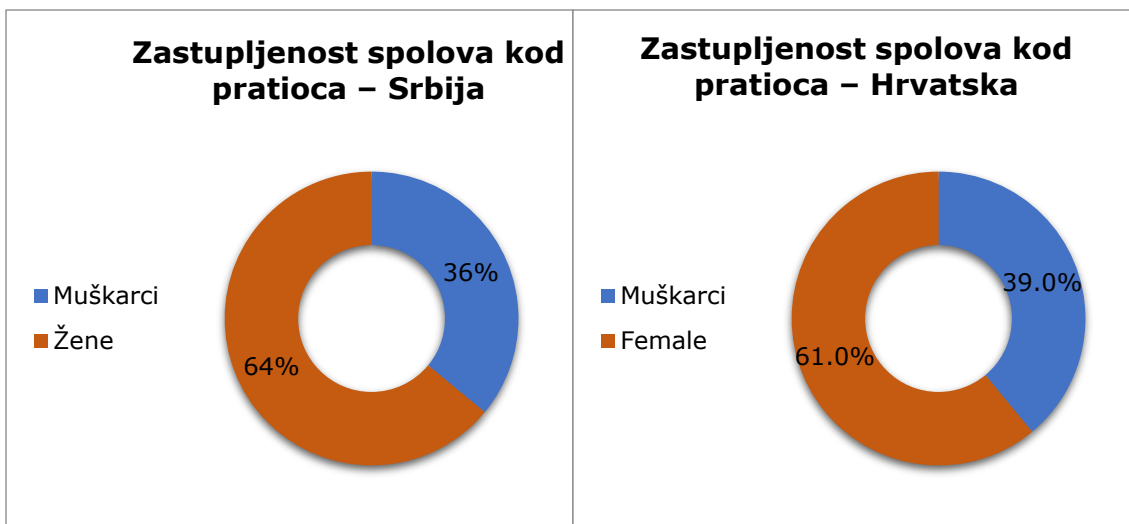

Još jedna zanimljivost bila je da li su poteškoće vida slijepih ili slabovidnih osoba započele kasnije u životu ili su bile prisutne od rođenja. Rezultati za Hrvatsku ravnomjerno su raspoređeni - 50% slijepih ili slabovidnih turista ima poteškoće koje su započele kasnije u životu, a 50% ima sljepoću ili oštećenje vida od rođenja. U srpskom uzorku, 42% slijepih ili slabovidnih turista koji putuju imaju poteškoće koje su započele kasnije u životu, a 58% ima sljepoću ili oštećenje vida od rođenja. Na razini cjelokupnog uzorka, 22% slijepih ili slabovidnih turističkih putnika bilo je slijepo od rođenja, 32% ima oštećenje vida od rođenja, dok 46% ima poteškoće s vidom koje su započele kasnije u životu.

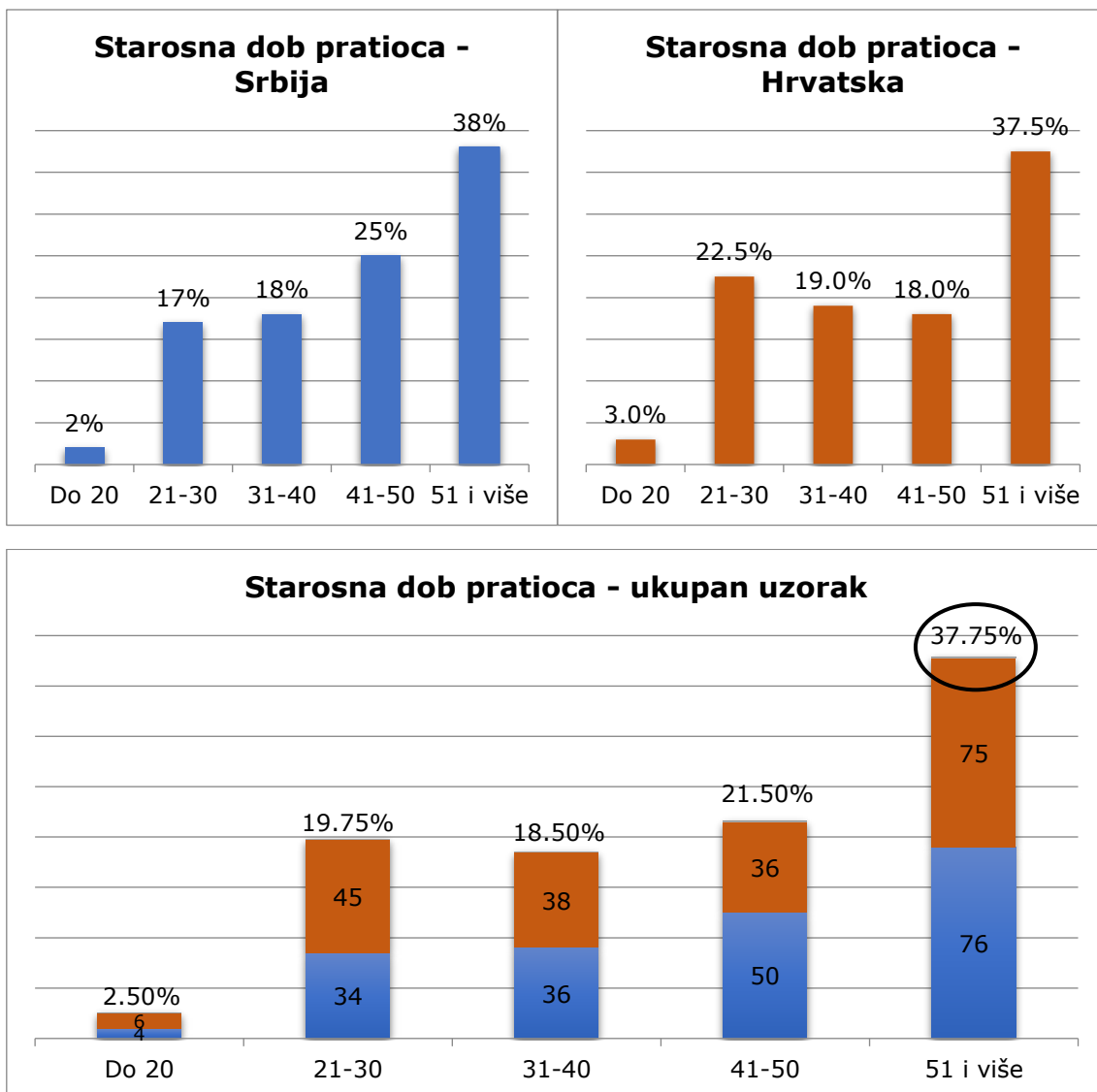

Nakon ispitivanja nekih relevantnih obilježja slijepih i slabovidnih osoba provedena je analiza karakteristika pratioca na putovanjima.

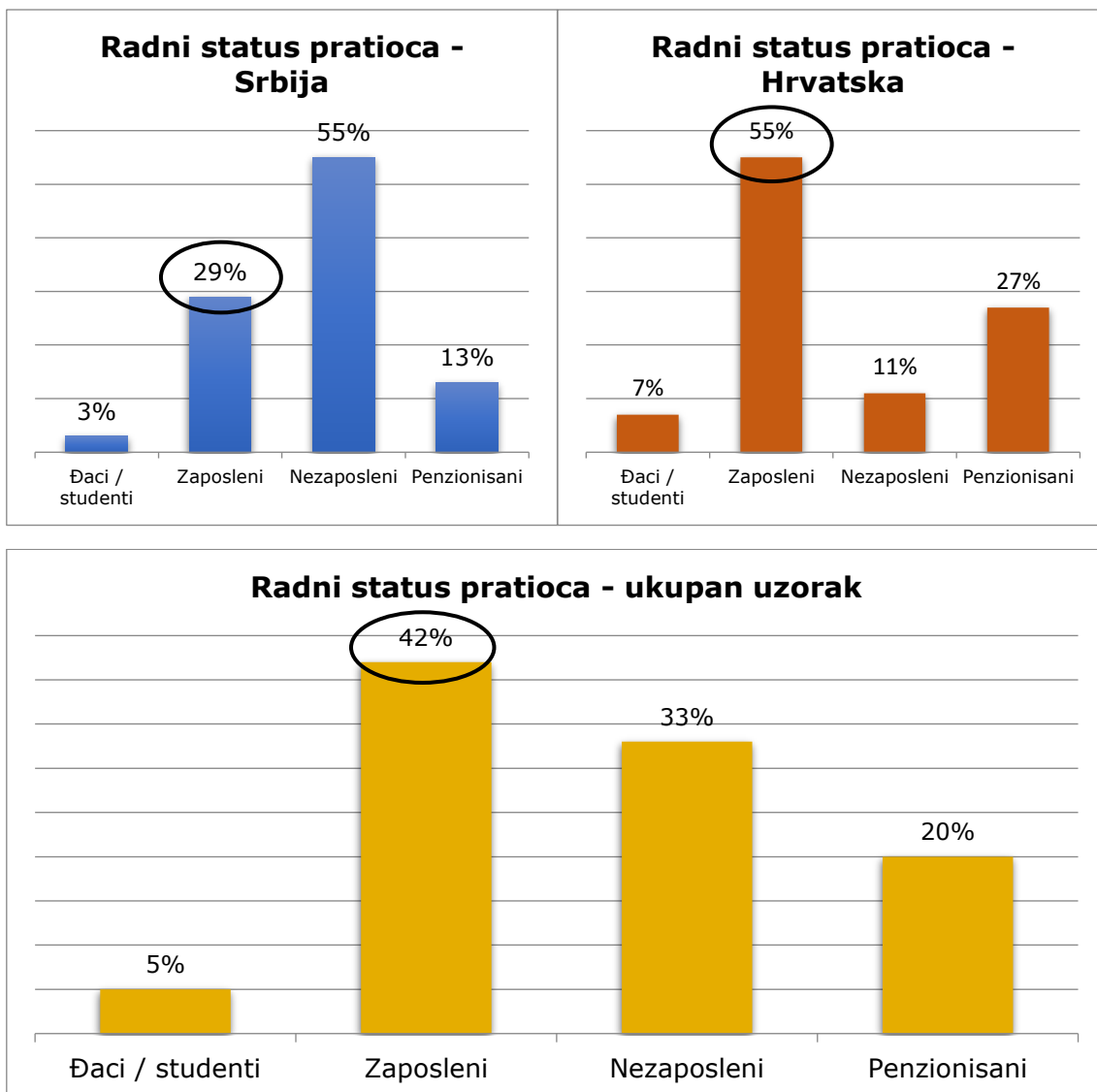
Spol pratioca slijepih ili slabovidnih turista u našem uzorku dviju zemalja je sljedeći: 62,50% su žene, a 37,50% muškarci. Ovi rezultati se ne razlikuju mnogo u usporedbi između Srbije i Hrvatske. A u odnosu na spol slijepog ili slabovidnog putnika, gdje je podjela između spolova gotovo jednaka, u ulozi pratioca slijepog ili slabovidnog putnika postoji više žena.

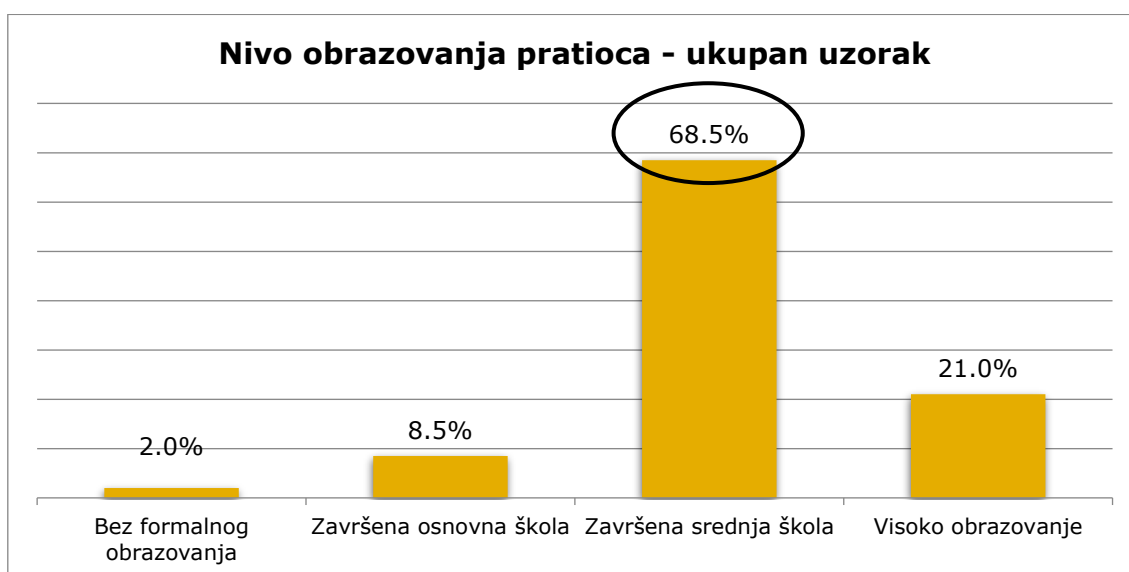
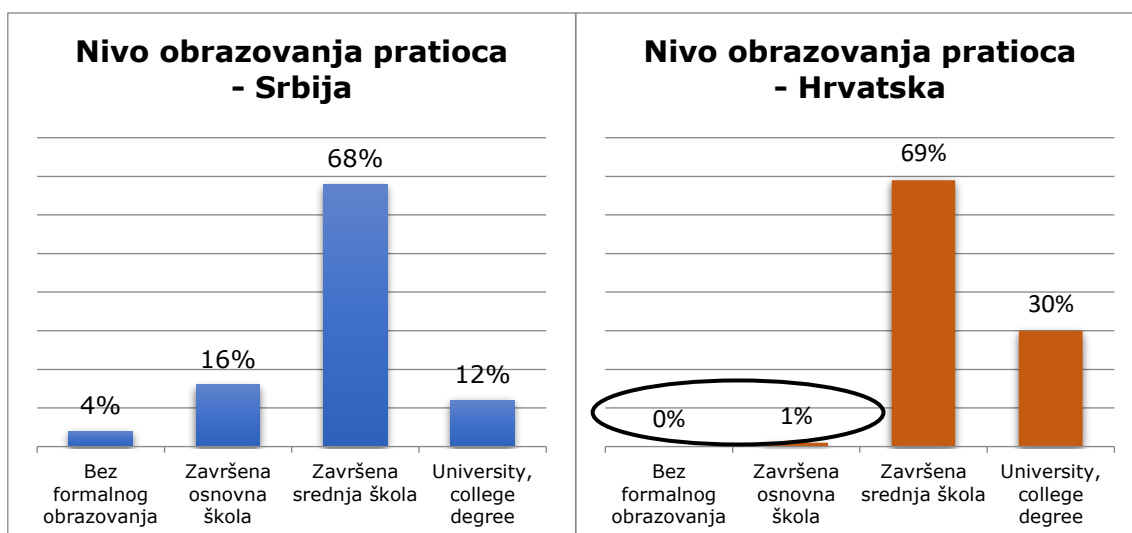
S obzirom na dob pratioca na cjelokupnoj razini uzorka, razlikuju se sljedeće tri dobne skupine: 21-30, 31-40 i 41-50 koje su u prosjeku ravnomjerno zastupljene (19,75%, 18,50%, odnosno 21,50%). Najveći broj pratioca je u dobnoj kategoriji od 51 plus (37,75%), dok je samo 2,5% pratioca do 20 godina starosti. Nema značajnih razlika kada se pojedinačno promatraju uzorci Srbije i Hrvatske, jer se u obje zemlje pokazuju isti trendovi.

Promatrajući radni status pratioca, postoje značajne razlike između rezultata u Srbiji i Hrvatskoj. Dok je većina pratioca u Hrvatskoj zaposlena - 55%, u Srbiji je taj postotak samo 29%. S druge strane, 55% pratioca u Srbiji je nezaposleno, dok je u Hrvatskoj taj postotak 11%. Nadalje, gotovo dvostruko više pratioca u Hrvatskoj umirovljeno je. Značajna disproporcija u broju zaposlenih pratioca može se još jednom tumačiti u smislu bolje ekonomske situacije u Hrvatskoj koja je članica EU. Na razini cjelokupnog uzorka većina putničkih pratitelja je zaposlena - 42%, dok je 33% nezaposleno. Nadalje, 20% su umirovljenici, a samo 5% pratioca su učenici / studenti.

S obzirom na razinu obrazovanja pratioca, situacija u Hrvatskoj je znatno bolja nego u Srbiji. U Hrvatskoj pratioci sa sveučilišnom ili višom stručnom spremom čine 30%, dok je u Srbiji taj postotak znatno niži i iznosi 12%. U Hrvatskoj nema pratioca bez formalnog obrazovanja, a samo 1% završilo je samo osnovnu školu. S druge strane, u Srbiji njih 4% nema formalno obrazovanje, dok je 16% završilo samo osnovnu školu. Većina pratioca u obje zemlje završila je srednju školu - 68% u Srbiji i 69% u Hrvatskoj. Kao što je već spomenuto, srednju školu završava većina pratioca u cijelom uzorku, tj. 68,5%, dok 21% stječe fakultet ili fakultet.

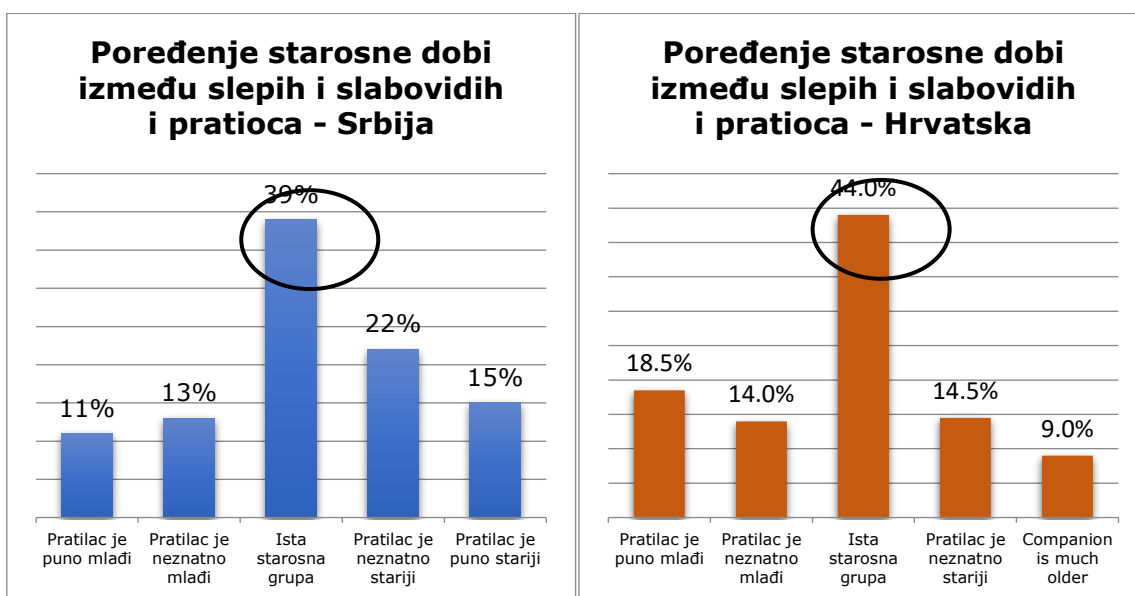
Osim toga, kako bi se dublje shvatio odnos slijepa ili slabovidne osobe i pratioca, napravljena je usporedba socio-demografskih parametara:

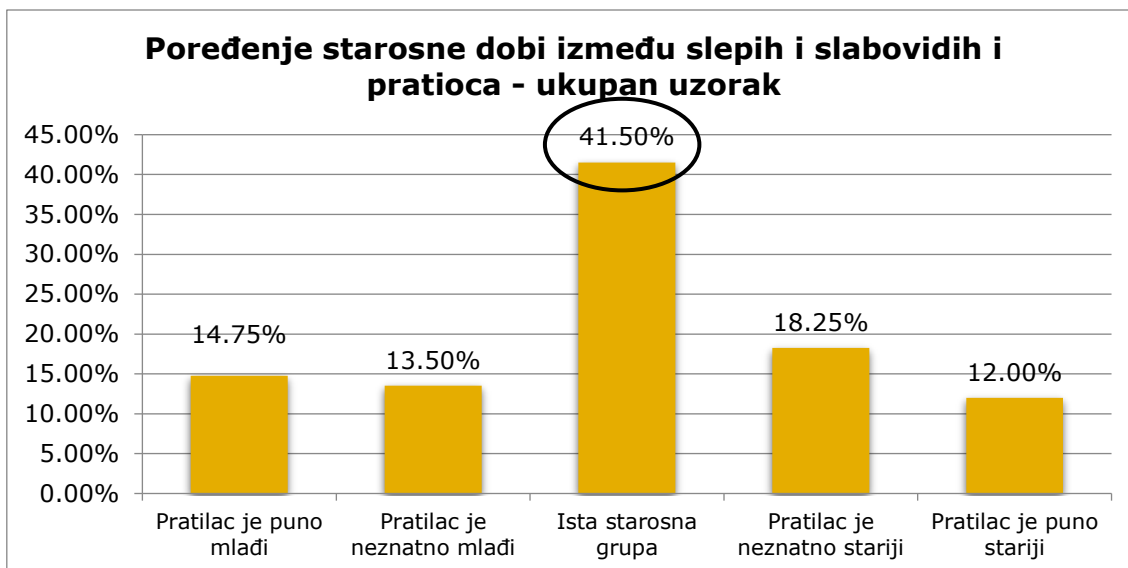
Prvo smo ispitali spolnu kombinaciju putujućih parova. Najveći udio imaju mješoviti spolni parovi (42% za Srbiju, 43,5% za Hrvatsku i 42,75% za cijeli uzorak), a slijede ih ženski parovi. Muški parovi su najmanje česta kombinacija.

Tablica 1 Parovi - kombinacija spolova

		Slabovidne osobe – Srbija	
		Muško	Žensko
Parovi Hrvatska	Muško	23%	13%
	Žensko	29%	35%
		Slabovidne osobe – Hrvatska	
		Muško	Žensko
Parovi Srbia	Muško	18%	21%
	Žensko	22,5%	38,5%
		Slabovidne osobe – cijeli uzorak	
		Muško	Žensko
cijeli uzorak	Muško	20,5%	17%
	Žensko	25,75%	36,75%

Drugo, uspoređena je dobna skupina kod parova. Najveći udio imaju parovi unutar iste dobne skupine. Mala razlika u godinama pojavljuje se kod ukupno 35% srpskih parova i 28,5% hrvatskih parova. Velika starosna razlika, dakle uočava se u ukupno 26% srpskih parova i 27,5% hrvatskih parova.

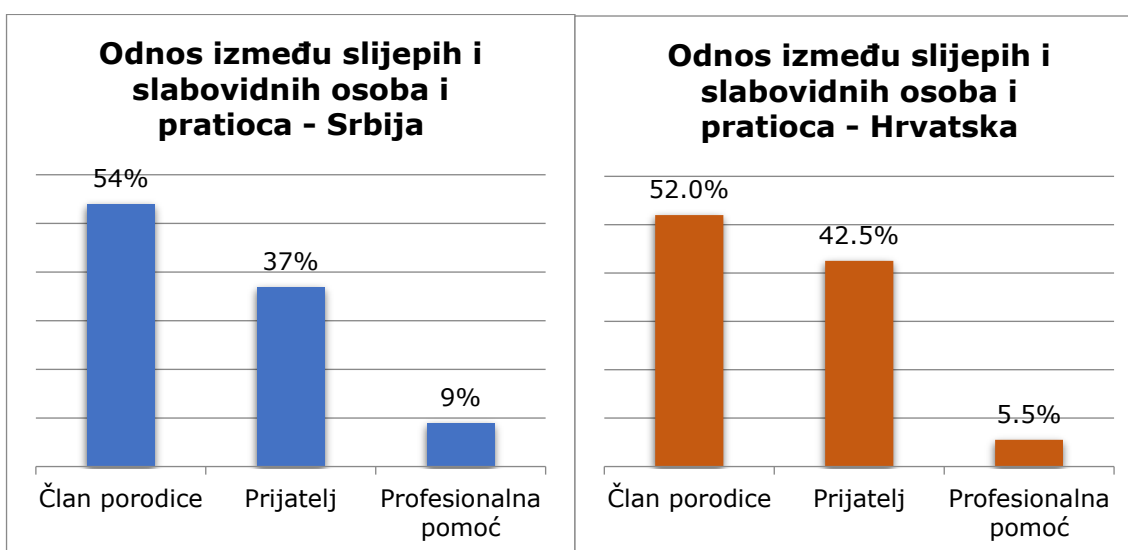

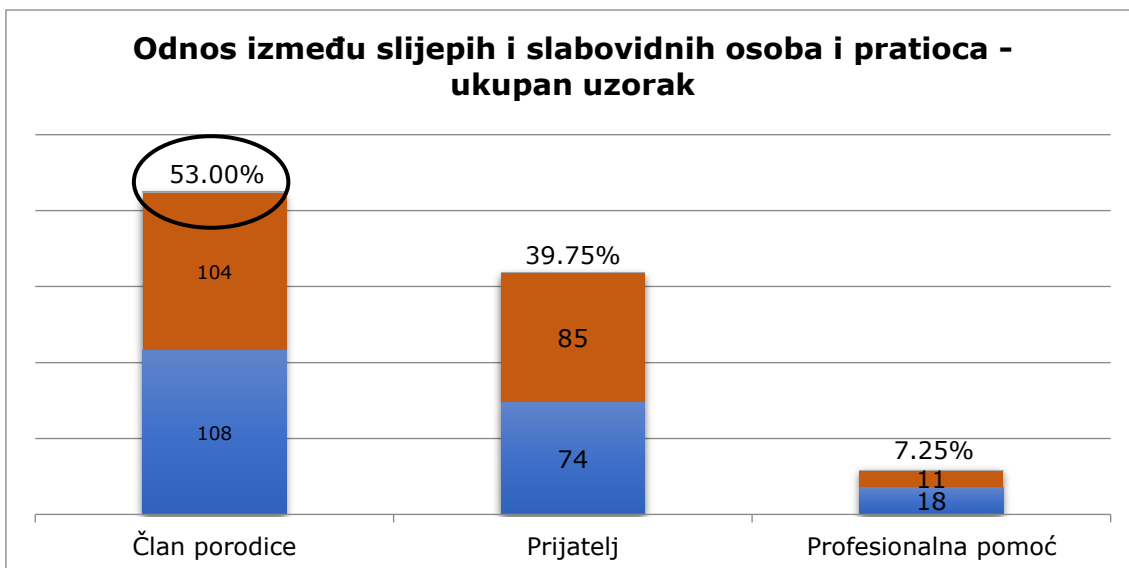

Odnos između slijepih i slabovidnih i njihovih pratioca

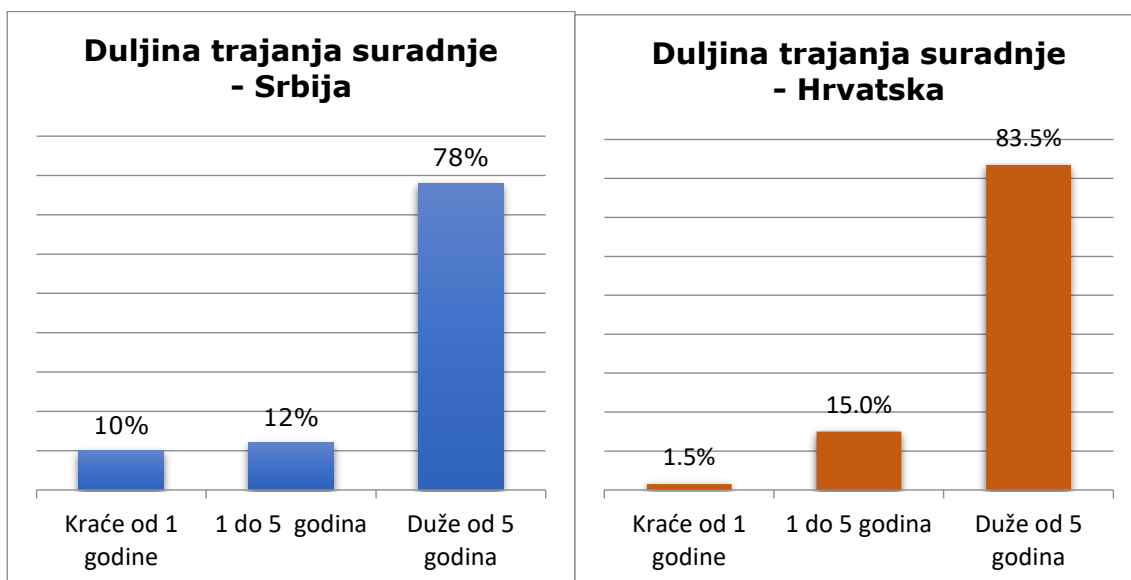
Sljedeće pitanje bila je analiza između slabovidnih osoba i njihovih pratioca, tako da je ispitivana priroda njihovog odnosa, duljina njihovog povezivanja i učestalost putovanja zajedno.

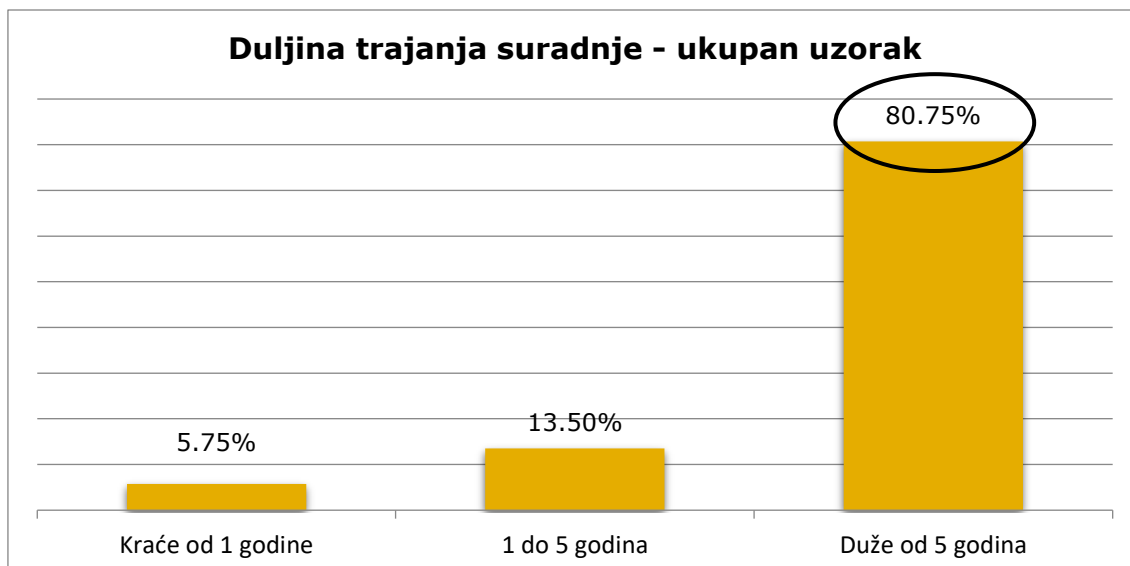
Rezultati pokazuju da su u većini slučajeva slijepi i slabovidni i njihovi pratioci članovi iste obitelji (53% cjelokupnog uzorka), dok 39,75% su prijatelji, a samo 7,25% je profesionalno utemeljeno. Nešto manji udio parova su prijatelji 39,75% za cijeli uzorak. Vrlo mali postotak parova formiran je na temelju profesionalnog odnosa - 7,25% za cijeli uzorak. Što se tiče odnosa slijepih i slabovidnih osoba i njihovih pratilaca, razlike u rezultatima za Srbiju i Hrvatsku su zanemarive.

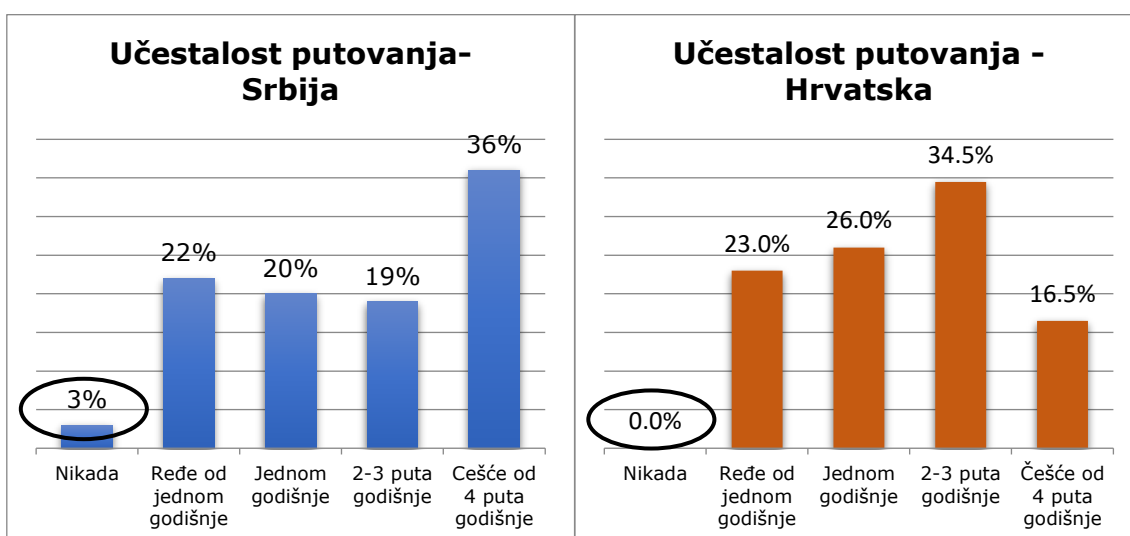

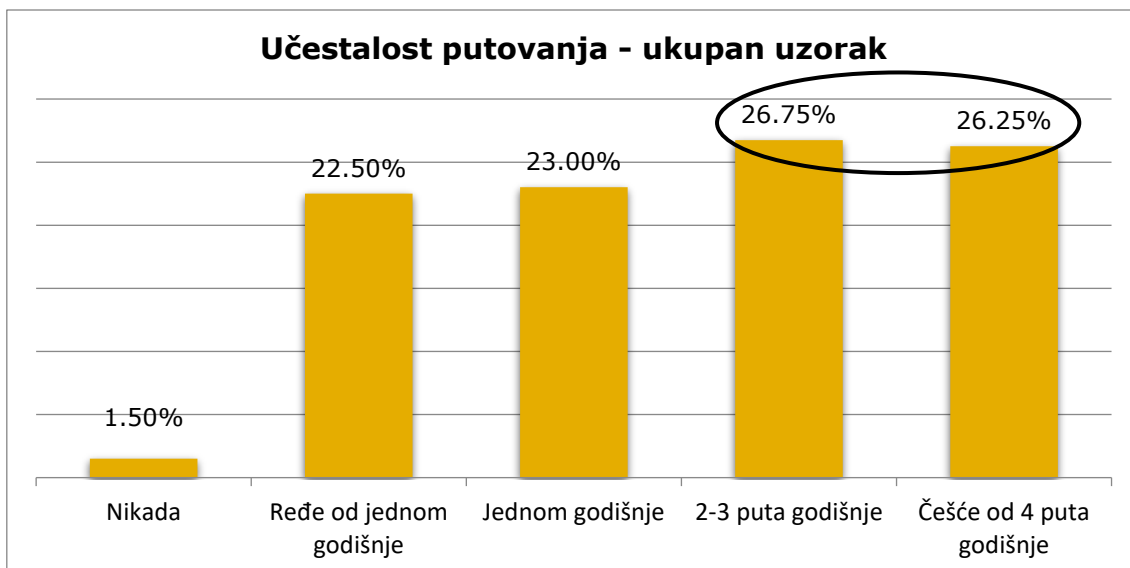
S obzirom da je obiteljski odnos dominantan između slijepih i slabovidnih osoba i pratioca, nije neočekivano da se većina pratioca i slijepih osoba poznaje više od 5 godina. To je vidljivo u uzorcima u obje zemlje zasebno i posljedično u cijelom uzorku (80,75%). Kraće dužine udruživanja spominju se znatno rjeđe, osobito u Hrvatskoj, gdje ove vrste odnosa čine samo 1,5% svih odnosa.

Promatrajući učestalost putovanja, većina parova putuje 2-3 puta godišnje (26,75%). Međutim, gotovo sve kategorije (od rjeđe do jednom godišnje do više od 4 puta godišnje) gotovo su identično zastupljene, krećući se od 22,5% za manje od jednom godišnje do 26,75% za 2-3 puta godišnje. Kod promatranja uzoraka iz pojedinih zemalja postoje zamjetne razlike. U Srbiji 36% parova putuje više od 4 puta godišnje, dok u Hrvatskoj 34,5% putnika putuje 2-3 puta godišnje. Posebno je zanimljivo da, iako u Hrvatskoj nema parova koji nikada nisu putovali zajedno, u Srbiji oni predstavljaju 3% uzorka. Pretpostavka je da su oni prijatelji ili članovi obitelji slijepih i slabovidnih osoba koji imaju usmeni sporazum da će putovati zajedno, ali još nisu imali priliku to učiniti.

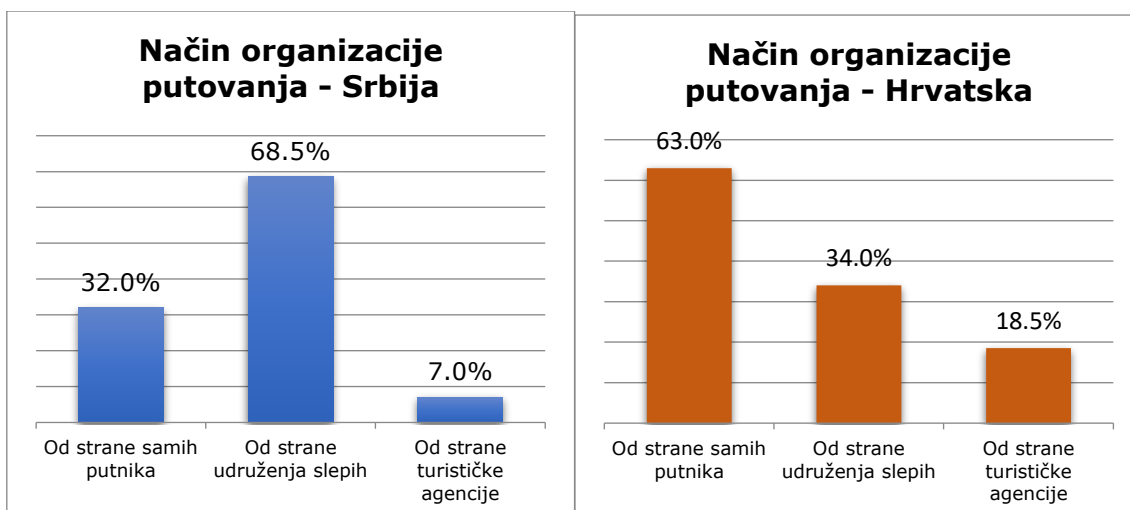

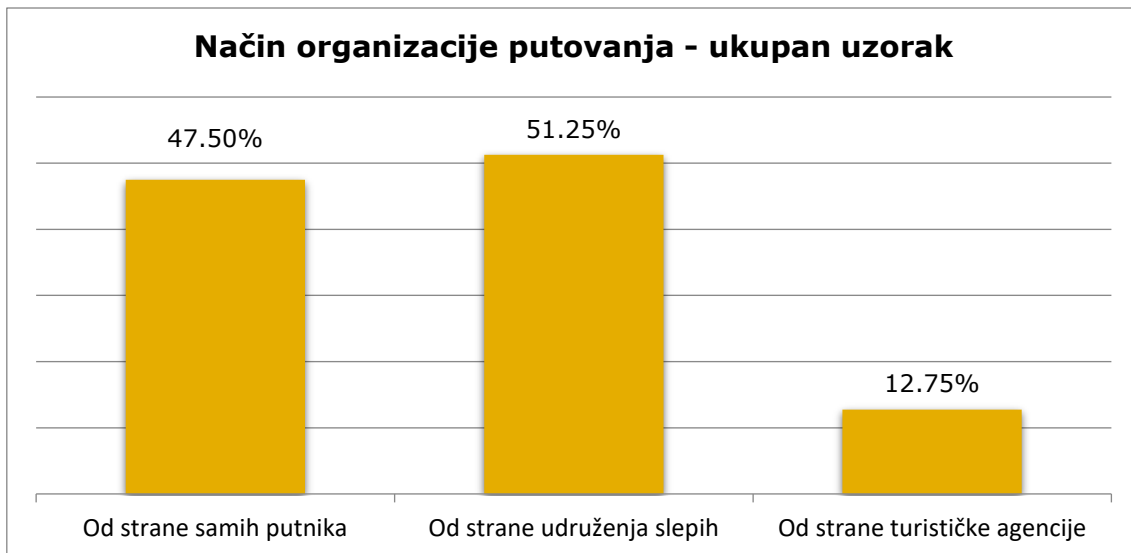

Različiti aspekti putnih aranžmana

Kako bi istražili trenutnu organizaciju putovanja, ispitanicima je postavljeno nekoliko pitanja.

Prvo je analiziran način organizacije putovanja. Na uzorku Hrvatske najveći udio putovanja organiziraju sami putnici (63%). Putovanja koja organiziraju udruge čine znatno manji udio (34%), dok se najmanji udio odnosi na putovanja organizirana preko turističkih agencija. S druge strane, u uzorku Srbije najveći udio putovanja organiziraju udruge slijepih i slabovidnih osoba (68,5%), dok su znatno manji postotak organizirali sami putnici (32%), a slično kao i Hrvatska najmanji udio imaju putovanja organizirana preko turističkih agencija. Na razini cijelog uzorka, udio putovanja organiziranih od strane udruga i samih putnika gotovo je identičan.

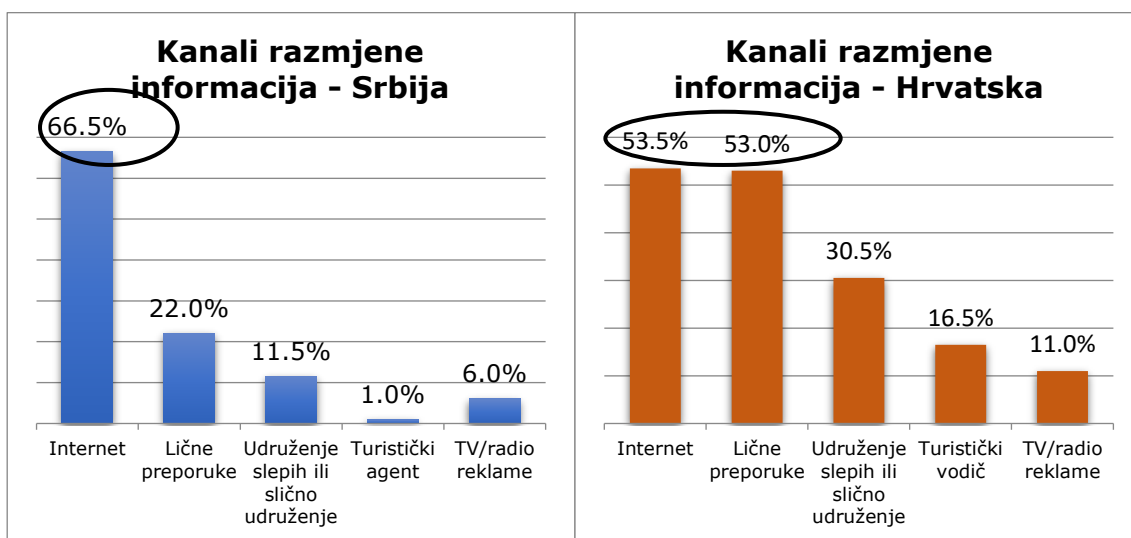

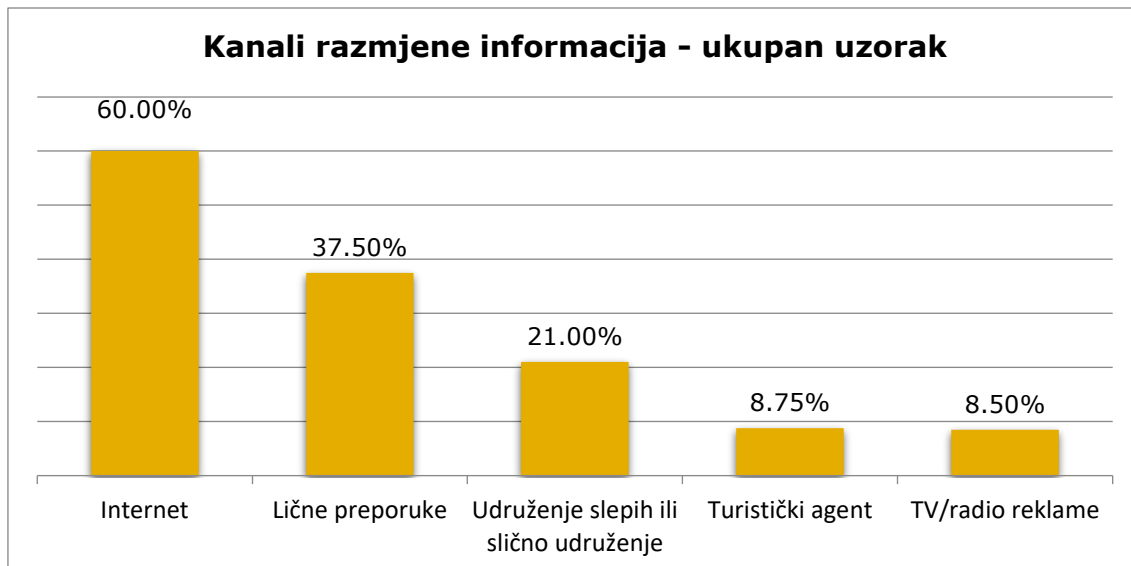

Malo je primjedbi koje su potrebne za daljnju razradu prethodne točke. Na razini cijelog uzorka, slijepe i slabovidne osobe u dobi od 31 godinu i više, kao i one nezaposlene ili umirovljenici češće sudjeluju na putovanjima koje organiziraju udruge u usporedbi s drugim ispitanicima.

Također, ispitanici iz manjih mjesta češće sudjeluju u organiziranim putovanjima udruga u odnosu na ispitanike iz gradova. Učenici, studenti i ispitanici do 30 godina češće sudjeluju u putovanjima u organizaciji turističkih agencija.

Drugo, istražili smo najčešće korištene informacijske kanale. Preporuke sa interneta i preporuke od prijatelja najčešće se koriste za potrebe organiziranja putovanja u Hrvatskoj, dok je u Srbiji najdominantniji informacijski kanal Internet. Ostali kanali informiranja se rjeđe spominju.

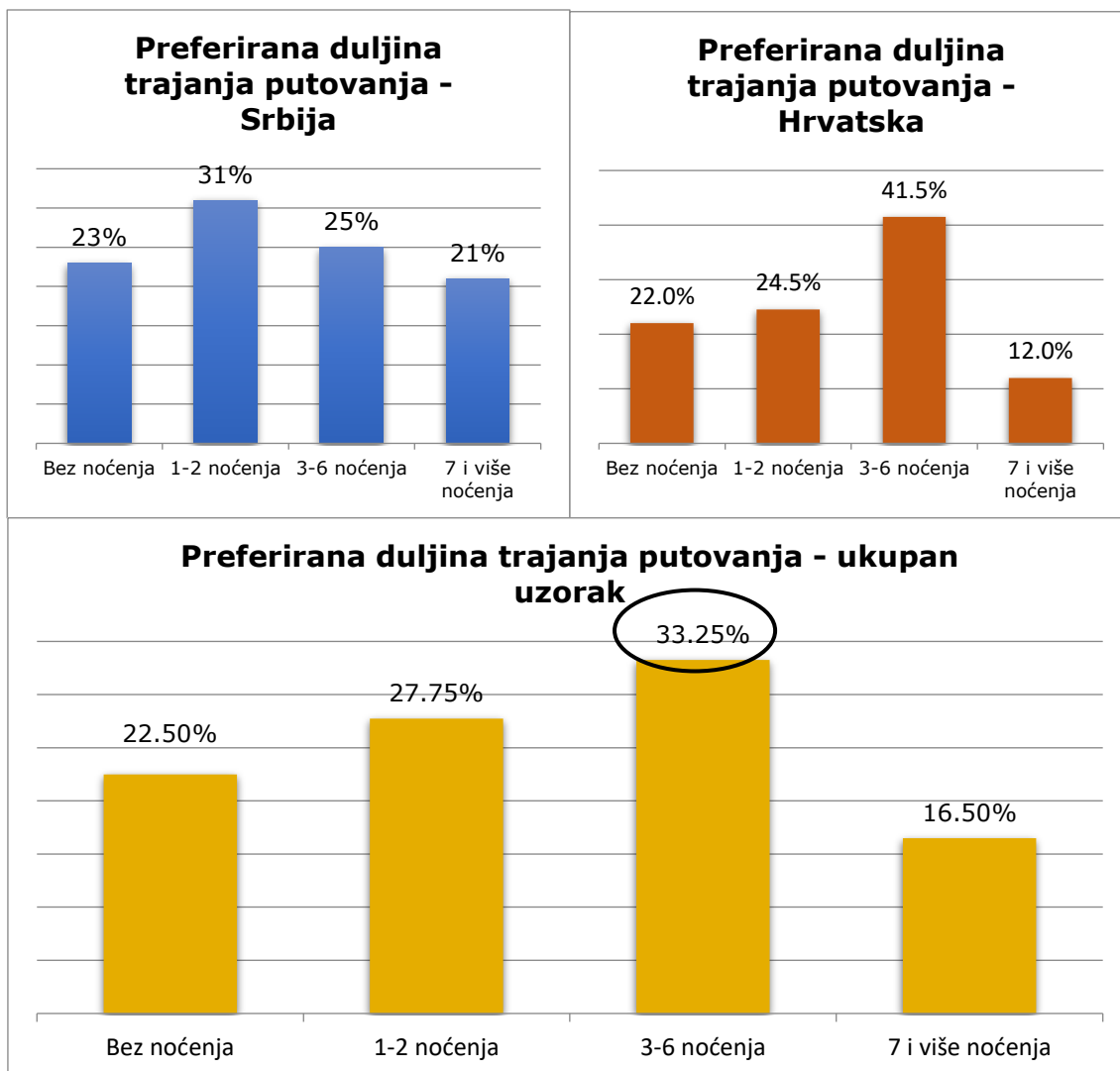

Slijepi ili slabovidne osobe u dobi od 51 i više godina značajno češće prikupljaju informacije putem udruga i sličnih organizacija nego što je to slučaj sa mlađim osobama.

Učenici i studenti uglavnom prikupljaju informacije na Internetu dok zaposleni i oni do 30 godina koriste uz internet i preporuke turističkog agenta znatno više od ostalih skupina.

Ljudi koji žive u manjim mjestima češće navode da prikupljaju informacije preko udruga, dok se oni iz većih gradova češće informiraju na internetu.

Osim toga, ispitanici su zamoljeni da istaknu idealno trajanje organiziranih putovanja. Većina ispitanika u Hrvatskoj preferira 3-6 noćenja, tj. duljinu putovanja do tjedan dana. To je također poželjna duljina trajanja putovanja na nivou ukupnog uzorka. Poželjna duljina putovanja ispitanika u Srbiji varira maksimalno za 10% između kategorija. Manji broj ispitanika preferira jednodnevne izlete i kraća putovanja. Samo 16,5% ispitanika smatra da je putovanje sa sedam i više noćenja idealno.

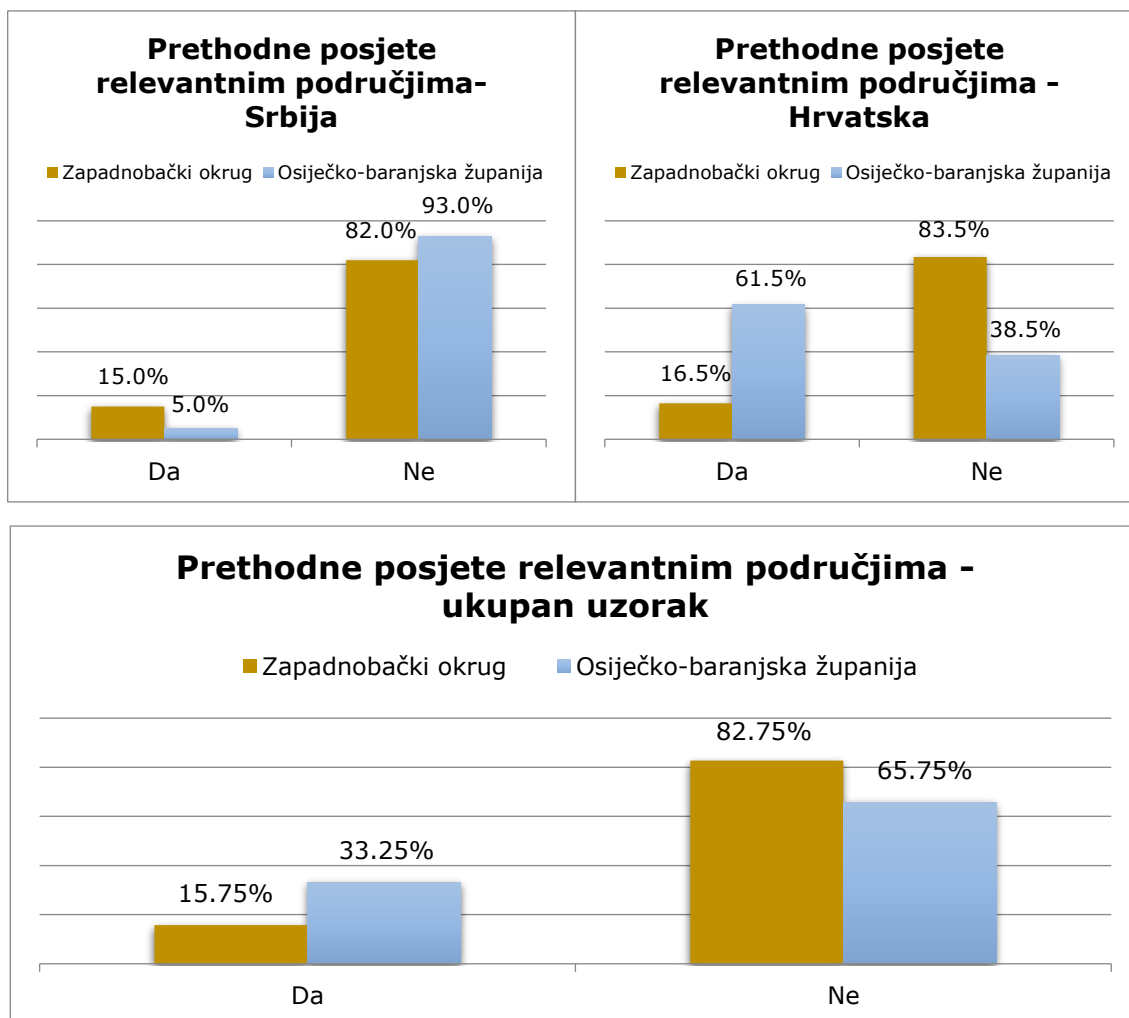

Sudionici u dobi od 51 i više godina, kao i oni koji su u mirovini, znatno češće kažu da više vole putovati bez noćenja. Među onima koji preferiraju 3-6 noćenja, najveći udio čine učenici, studenti i oni do 30 godina, dok zaposleni više vole 7 i više noćenja.

Sudionici koji žive u manjim mjestima kažu da više vole putovanja bez noćenja, nego oni koji žive u većim gradovima, dok oni u gradovima idealnim smatraju izlete s 3-6 noćenja i 7 ili više noćenja.

Zbog specifičnosti cilja istraživanja ispitanici su upitani jesu li imali priliku putovati u Osječko-baranjsku županiju u Hrvatskoj i Zapadnobački okrug u Srbiji. Većina ispitanika u Hrvatskoj izjavila je da su posjetili Osječko-baranjsku županiju, dok je samo 16,5% posjetilo Zapadnobački okrug. Velika većina ispitanika u Srbiji izjavila je da nikada nisu posjetili navedenu županiju. Na razini cijelog uzorka 82,75% ispitanika nikada nije posjetilo Zapadnobački okrug, dok 65,75% ispitanika nikada

nije posjetilo Osječko-baranjsku županiju. Ove statističke brojke ukazuju na odličan odabir regije za aktivnosti na projektu VISITUS.

Sažetak istraživanja

- Većina slijepih i slabovidnih putnika i njihovi pratioci su žene starije od 51 godine sa završenom srednjom školom. Većina slijepih ili slabovidnih putnika su u mirovini, dok je većina pratilaca u Hrvatskoj zaposlena, a u Srbiji nezaposlena.
- Najveći udio imaju ženski parovi, a slijede ih miješani parovi putnika. Manje su zastupljeni muški parovi. Većina putujućih parova je u istoj dobnoj skupini.
- U pogledu karaktera odnosa, pratioc je ili član obitelji ili prijatelj, a izuzetno rijetko profesionalno angažirana osoba. Većina ispitanika putuje 2-3 puta ili više od 4 puta godišnje.

- Najveći broj putovanja organizuju slijepa i slabovidna lica i njihovi pratioci ili udruge. Za potrebe prikupljanja informacija najviše se koriste internet i osobne preporuke.
- Idealna duljina putovanja je 3-6 noćenja. Skoro četvrtina sudionika idealnim smatra kraće putovanje kao npr. jednodnevni izlet ili 1-2 noćenja.
- Većina ispitanika nikada nije posjetila Osječko-baranjsku županiju ili Zapadno-bački okrug.
- Najvažniji elementi vezani uz organizirana putovanja su: uključivanje kulturne i povijesne baštine, prilagođavanje destinacije i hotela specifičnim potrebama slijepih i slabovidnih turista, financijska podrška, stručni vodič i zabavni sadržaj.

4. SWOT ANALIZA TURISTIČKIH POTENCIJALA U PREKOGRANIČNOM PODRUČJU OSJEČKO-BARANJSKE ŽUPANIJE I ZAPADNO BAČKOG OKRUGA

S obzirom na glavni cilj projekta provedena je SWOT analiza potencijala za razvoj turizma u prekograničnom području. Na temelju procjene postojećih prirodnih, fizičkih i ljudskih resursa, faktora, kapaciteta itd. Slijedi detaljni prikaz prednosti, slabosti, prilika i opasnosti kada je u pitanju turistički potencijal ciljanog područja.

SWOT analiza turističkih potencijala u prekograničnom području

<p style="text-align: center;">Snaga</p> <ul style="list-style-type: none"> • Povoljan geografski položaj - na pograničnom području Dunava; • Bogatstvo prirodnih resursa (npr. poznate slavonske šume); • Bogatstvo i komplementarne prirodne vrijednosti (npr. specijalni rezervat prirode Gornjeg Podunavlja); • Infrastruktura i ljudski potencijali; • Jedinstvena kulturno-povijesna baština; • Sposobnosti i ambicije postojećih gospodarskih subjekata; • Nacionalna i međunarodna događanja - festivalski turizam, manifestacije, itd. 	<p style="text-align: center;">Slabosti</p> <ul style="list-style-type: none"> • Značajni trendovi depopulacije • Loša turistička infrastruktura; • Nerazvijeni brend regije i turistički proizvodi; • Nedostatak smještajnih kapaciteta; • Trenutna organizacija urbanih i ruralnih područja; • Nedostatak ljudskih resursa u smislu kvaliteta i kvantiteta; • Neadekvatno zakonodavstvo u području turizma.
<p style="text-align: center;">Prilike</p> <ul style="list-style-type: none"> • Orijentacija i politike EU-a u korist razvoja turizma; • Korištenje pretpristupnih fondova za prekograničnu suradnju; • Trenutni tržišni trendovi u razvoju proizvoda (obilasci, dunavska putovanja, itd.) • Adaptacija somborskog aerodroma za turistički čarter promet • Suradnja sa susjednim županijama i prekogranična suradnja; • Uspostava tematskih parkova i Panonskog parka mira; • Animiranje stanovništva i njihovo uključivanje u turizam kao važne gospodarstva; • Poboljšanje brendiranja i upravljanja i marketingom turističkih proizvoda 	<p style="text-align: center;">Opasnosti</p> <ul style="list-style-type: none"> • Usmjerenost prema novim modelima razvoja poljoprivrede u suprotnosti s razvojem turizma s većom dodanom vrijednošću; • Nedostatak sredstava i mjera za sprječavanje odljeva stanovništva u kratkom roku; • Održavanje statusa quo dok se čeka nova administrativna organizacija zemlje; • Proračunska ograničenja za razvoj turizma; • Niska kupovna moć domaće turističke potražnje; • Zanemarivanje znanosti i inženjerstva u planiranju i razvoju turizma; • Dalji gospodarski pad.

PREPORUKE - KORIŠTENJE REZULTATA PROJEKTA VISITUS ZA KREATORE POLITIKA

- 1. Putne kartice za slijepe i slabovidne osobe** - sustav pogodnosti za slijepe i slabovidne putnike (popusti za neograničen broj ulaznica, besplatno putovanje za osobne asistente i pratitelje, itd.). Budući da je financiranje jedna od najvažnijih prepreka za unapređenje turističke prakse slijepih i slabovidnih osoba, lokalne i nacionalne institucije moraju osmisliti sustav naknada kako bi osigurale poticaje za one koji su voljni putovati, ali se suočavaju s nedostatkom financijskih sredstava ,
- 2. Razvoj korisničke podrške** - za osobe s invaliditetom, uključujući slijepe i slabovidne putnike na lokalnim autobusnim i željezničkim postajama. Slijepe i slabovidne osobe suočavaju se s različitim tehničkim izazovima kada se kreću s jednog mjesta na drugo. Službene autobusne i druge putničke stanice obično nemaju redovitu uslugu podrške slijepim osobama pri dolasku na stanicu, odlasku u toalete, kupnju ulaznica, pribavljanja specifičnih informacija, nalaženje ruta, itd. Služba za korisničku podršku - online / telefon / fizička putovanja lakša i udobnija za slijepe putnike.
- 3. Pristupačni dizajn javnih prostora, podješavanja i aplikacije** - za slijepe i slabovidne. Projektiranje javnih prostora, smještaja, turističkih točaka i drugih zgrada i objekata trebalo bi razviti tako da odražava najstrože zahtjeve iz odgovarajućih Pravilnika. Pristupačna rješenja od vitalnog su značaja za unapređenje turizma za sve skupine turista s invaliditetom. Za razliku od Hrvatske, slijepe osobe u Srbiji nemaju instituciju ombudsmana. To bi mogao biti važan kanal komunikacije s državnim institucijama na nacionalnoj i lokalnoj razini, pružajući podršku u vezi s korištenjem pogodnosti navedenih u važećem zakonodavstvu.
- 4. Nabava modernih uređaja** - pametne telefone, navigatore i druga tehnološka rješenja kako bi se podržala bolja mobilnost i orijentacija. Stav slijepih i slabovidnih ljudi prema korištenju modernih tehnologija je pozitivan. U suradnji s lokalnim tvrtkama i kreatorima politika, svi slijepi i slabovidni trebaju biti opremljeni tehnološkim uređajima kao što su pametni telefoni. Također im treba pružiti adekvatne treninge o korištenju uređaja i nabavi potrebnih i prilagođenih aplikacija u odnosu na specifičnu turističku ponudu. Turističke ponude, uključujući i najvažnija odredišta, trebale bi biti opremljene modernim tehnologijama za potrebe slijepih i slabovidnih osoba

5. **Edukacija radnika u sektoru turizma** kako bi bili informirani i dobro upoznati s posebnim potrebama slijepih i slabovidnih. Radnici u turizmu obično ne poznaju potrebe određenih skupina turista, kao što su slijepe i slabovidne osobe. Potrebno je osmisliti i provesti obvezne treninge i seminare za radnike u turizmu o tome kako zadovoljiti potrebe slijepih i slabovidnih osoba. Prema rezultatima anketa, većina ispitanika navela je povijesnu i kulturnu baštinu kao važan element organizacije putovanja. Osim toga, najvažniji čimbenici su prilagođeni hotelski i destinacijski kapaciteti te financijska podrška. Da bi se takva opcija mogla ponuditi slijepim i slabovidnim osobama, lokalna samouprava, kao i turistički djelatnici, moraju razumjeti njihove specifične potrebe i biti spremni ugostiti ih.

Predloženi doprinosi za razvoj turističke rute u pograničnom području

S obzirom na rezultate dobivene unutar radnog i terenskog istraživanja, uključujući preporuke kreatorima politika, u ovom odjeljku bit će naveden niz konkretnih preporuka u svrhu organizacije specifične turističke rute u prekograničnom području:

- Potrebno je mapirati 50-60 ključnih turističkih znamenitosti / odredišta u ciljanom prekograničnom području;
- 4-6 znamenitosti / odredišta iz prethodno mapiranih znamenitosti / odredišta treba odabrati na temelju specifičnih potreba i preferencija ciljne skupine s obzirom na njihovu potencijalnu prilagodljivost za pristupačni turizam;
- Program putovanja trebao bi biti osmišljen tako da zadovolji različite interese ciljne skupine - sport, kulturne znamenitosti, prirodne atrakcije, gastronomiju, druženje i sl.;
- Intenzitet i trajanje putovanja trebaju ovisiti o udaljenosti putovanja; U slučaju jednodnevnog izleta put ne bi trebao trajati dulje od 3-4 sata vožnje;
- Što se tiče smještaja, on ne mora biti luksuzan, već čist, prilagodljiv i pristupačan;
- Turistički vodiči, kao i ostalo osoblje, trebali bi biti obučeni da pomažu slijepim i slabovidnim gostima i pružaju im usmena objašnjenja, taktilne sadržaje, itd. ;
- Dobra organizacija putovanja kako bi se smanjio stres koji proizlazi iz nepoznatog okruženja;
- Aplikacija koja pruža audio informacije o određenom prizoru u smislu atrakcija, smještaja, cijena itd.

Indikatori za mjerenje napretka u razvoju turizma za slijepo i slabovidne osobe

1. Broj slijepih i slabovidnih putnika

- Svrha - kako bi mjerili napredak u vezi sa putovanjima slijepih i slabovidnih osoba potrebno je dobiti podatke o broju putnika i njihovim navikama. Porast slijepih i slabovidnih putnika bio bi znak boljih uvjeta za putovanje ciljane skupine. Podaci se mogu koristiti za određivanje nacionalnih ciljeva i mjerenje izravnih i izravnih lokalnih i nacionalnih koristi;
- Definicija – broj registriranih posjeta i noćenja provedenih od strane slijepih i slabovidnih putnika;
- Mjerna jedinica - broj posjeta / noćenja;
- Predložena metoda prikupljanja podataka - Nacionalne turističke organizacije i Zavodi za statistiku;
- Učestalost prikupljanja podataka - godišnje.

2. Broj izdanih putnih kartica za slijepo i slabovidne osobe

- Svrha - putne kartice mogu se koristiti kao novi oblik potpore za putovanja koja nudi širi i bolje sistematizirani sustav naknada. Oni bi također služili kao alat za promicanje turizma slijepih i slabovidnih osoba;
- Definicija - broj izdanih putnih karata sa svim putnim pogodnostima za slijepo i slabovidne osobe;
- Mjerna jedinica - broj osoba s putnom karticom;
- Predložena metoda prikupljanja podataka - Nacionalne / lokalne udruge slijepih osoba;
- Učestalost prikupljanja podataka - godišnje.

3. Broj putničkih stanica opremljenih korisničkom podrškom za slijepe i slabovidne osobe

- Svrha - Korisnička podrška na putničkim postajama u obje zemlje obično nije prepoznata kao važan informativni alat za osobe s invaliditetom. Bolje organizirana podrška korisnicima koja će uključivati osobe zadužene za dobrodošlicu, prijenos i pružanje izravnih informacija
- Definicija - definirani su postupci korisničke podrške za slijepe i slabovidne osobe, a zaposleni u tu svrhu osigurani su lokalnim putničkim stanicama;
- Mjerna jedinica - broj putnih stanica s korisničkom podrškom za slijepe i slabovidne osobe;
- Predložena metoda prikupljanja podataka - Putničke postaje i nacionalne / lokalne udruge slijepih osoba;
- Učestalost prikupljanja podataka - godišnje.

4. Broj slijepih i slabovidnih osoba opremljenih suvremenim tehnološkim uređajima (pametni telefoni, navigatori, itd.)

- Svrha – udobnost u putovanju izravno je povezana s uporabom modernih tehnologija. Moderne tehnologije osiguravaju bolju organizaciju putovanja, više informacija o potencijalnim destinacijama i bolju podršku tijekom posjeta;
- Definicija - povećanje upotrebe modernih tehnologija kao što su navigatori i pametni telefoni široko se koriste slijepim i slabovidnim osobama koje potiču njihove putne aktivnosti i poboljšavaju kvalitetu putovanja;
- Mjerna jedinica - broj pametnih telefona / navigatora na 100 slijepih i slabovidnih osoba;
- Predložena metoda prikupljanja podataka - Nacionalne / lokalne udruge slijepih osoba;
- Učestalost prikupljanja podataka - godišnje.

5. Broj hotela / turističkih kapaciteta / destinacija opremljenih potrebnom opremom, zvučnom i taktilnom signalizacijom za slijepe i slabovidne

- Svrha - hoteli kao i turističke destinacije i točke trebaju biti dobro opremljeni kako bi se osigurala neovisnost kretanja i korištenje njihovih kapaciteta bez diskriminacije. Slijepe i slabovidne osobe trebaju biti informirane o svim postojećim turističkim potencijalima koje nude najbolju moguću uslugu u pogledu zadovoljenja njihovih potreba;
- Definicija - veći broj hotela sa svom potrebnom opremom za usluživanje slijepih i slabovidnih turista;
- Mjerna jedinica - broj hotela / turističkih točaka / turističkih ruta opremljenih za slijepe i slabovidne osobe;
- Predložena metoda prikupljanja podataka - nacionalne / lokalne udruge slijepih, nacionalnih turističkih organizacija;
- Učestalost prikupljanja podataka - godišnje.

6. Broj obučениh turističkih radnika za smještaj slijepih i slabovidnih gostiju

- Svrha - turistički djelatnici trebaju biti obučeni o putnim potrebama i navikama slijepih i slabovidnih osoba. Njihova sposobnost da ugoste slijepe i slabovidne će utjecati na atraktivnost određene destinacije koja također ima neizravan utjecaj ne samo na lokalni razvoj već i na jednak tretman svih vrsta turista.;
- Definicija - turistički radnici su dobro obučeni za smještaj slijepih i slabovidnih turista i kontinuirano unapređuju svoje kapacitete osiguravajući pogodnosti za turističke destinacije i turiste;
- Mjerna jedinica - broj obučениh lokalnih turističkih radnika i broj održanih obuka;
- Predložena metoda prikupljanja podataka - lokalni / nacionalni turistički radnici;
- Učestalost prikupljanja podataka - godišnje.

ZAVRŠNE NAPOMJENE

Opći cilj ovog istraživanja bio je stvoriti preduvjete za razvoj turizma, odnosno jačanje zajedničke turističke ponude u ciljanom prekograničnom području Zapadnobačkog okruga u Srbiji i Osječko-baranjskoj županiji u Hrvatskoj proširenjem na slabovidne i slijepo osobe.

Kako bi se ostvarili ciljevi projekta, provedeno je istraživanje u Srbiji i Hrvatskoj. Istraživanje je imalo za cilj uočiti specifične putne potrebe, interese i preferencije, kao i dosadašnja iskustva osoba slijepih i slabovidnih i njihovih pratilaca. Također, u svrhu dobivanja šire perspektive i boljeg razumijevanja materije, analiziran je institucionalni i regulatorni okvir u obje zemlje.

Metodologija korištena u istraživanju uključivala je desk istraživanje relevantnih dokumenata, dubinske kvalitativne polustrukturirane intervju s dužnosnicima i članovima udruga slijepih i slabovidnih osoba u dvadeset gradova (deset u Hrvatskoj i deset u Srbiji), kao i istraživanje članova obitelji, prijatelja i profesionalaca koji prate osobe na turističkom putovanju u istih dvadeset gradova.

Rezultati istraživanja i analiza institucionalnog i regulatornog okvira sadržani su u Akcijskom planu zajedno sa SWOT analizom turističkih potencijala u prekograničnom području i preporukama za kreatore politika.

U Akcijskom planu razvijena je metodologija, utvrđeni rezultati istraživanja koji se mogu upotrijebiti za kreiranje odgovarajućih politika i predložene preporuke za stvaranje i poboljšanje turističke ponude za slijepo i slabovidne osobe u ciljanom prekograničnom području.

Vrijedni doprinosi za istraživanje u cjelini i točnije za predložene preporuke dani su na bazi studijskih posjeta u Hrvatskoj, Italiji i Srbiji. Skup specifičnih preporuka za politike koje su rezultat provedenog radnog i terenskog istraživanja dodatno je dopunjen predloženim pokazateljima za mjerenje napretka u razvoju turizma za slijepo i slabovidne osobe. Naposljetku, Akcijski plan sadrži i prijedloge za razvoj zajedničke turističke rute u prekograničnom području, što posebno naglašava sve ključne rezultate cijelog istraživanja projekta.

Ovaj se dokument može smatrati korisnom osnovom za izradu budućih akcijskih planova i dokumenata javnih politika, kao i za mapiranje turističkih ponuda za druge ranjive skupine. Također, on bi mogao predstavljati važan doprinos utemeljen na dokazima za održivu politiku u području pritupačnog turizma s posebnim naglaskom na slijepo i slabovidne osobe.

REFERENCE

- Association of users of assistive technologies, online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.ukat.org.rs/index.php/o-nama>
- Association "White Stick", online accessed on March 10, 2018, available: <https://www.belistap.org/>
- Buhalis, D., Darcy, S. (2011) Accessible tourism, Concepts and Issues, Aspects of Tourism, Channel View Publications
- Daisy Consortium, online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.daisy.org/about-us>
- European Blind Union, online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.euroblind.org/about-us/members>
- European Commission, DG Enterprise and Industry, 2014, Economic Impact and Travel Patterns of Accessible Tourism in Europe – Final Report
- EU 2020 Strategy - A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth, online accessed on March 12, 2018
available: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
- Homer, online accessed on March 01, 2018, available: <http://www.udruzenjehomer.rs/o-nama/>
- Hrvatski savez slijepih, online accessed on March 12, 2018, available: <https://www.savez-slijepih.hr/hr/>
- Hrvatska turistička zajednica, (2017), Turizam u brojkama, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, online accessed on March 12, 2018
available: https://www.htz.hr/sites/default/files/2017-06/Turizam_u_brojkama_HR_%202016.pdf
- International Council for Education of People with Visual Impairment, online accessed on March 12, 2018, available: <http://icevi.org/>
- International Agency for the Prevention of Blindness, online accessed on March 12, 2018, available: <https://www.iapb.org/about-iapb/>
- International Guide Dog Federation, online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.igdf.org.uk/about-us/>
- International Blind Sports Federation, online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.ibsasport.org/ibsa/>

- International Braille Chess Association. online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.ibca-info.org/>
- Labour law, online accessed on March 10, 2018, available: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html
- Law on the Croatian Register of Persons with Disabilities, , online accessed on March 12, 2018, available: <https://zdravlje.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Zakon%20o%20hrvatskom%20registru%20osoba%20s%20invaliditetom.pdf>
- Law on Movement with the Help of Dog Guides, online accessed on March 12, 2018, available: <http://demo.paragraf.rs/WebParagrafDemo/?did=268009>
- Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons With Disabilities, online accessed on March 05, 2018, available: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_profesionalnoj_rehabilitaciji_i_zaposljavanju_osoba_sa_invaliditetom.html
- The Law on Privileges in Internal Passenger Traffic, online accessed on March 12, 2018, available: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_povlasticama_u_unutrasnjem_putnickom_saobracaju_invalidnih_lica.html
- The Law on Public Roads, , online accessed on March 12, 2018, available: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnim_putevima.html
- Law on Social Protection of the Republic of Serbia, online accessed on March 12, 2018, available: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.htm
- Law on Prevention of Discrimination of Persons with Disabilities, online accessed on March 12, 2018, available: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_diskriminacije_osoba_sa_invaliditetom.html
- National organization of persons with disabilities, online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.noois.rs/o-nama>
- Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjenom pokretljivošću, online accessed on March 07, 2018 available: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_12_151_2947.html
- Perez, M.D., Gonzalez, D.J. (2003). Turismo Accesible: Hacia un turismo para todos. In: MAZARS, Available from: <http://cermi.es/documentos/descargar/Turismoaccesible/ta.pdf>.
- Rulebook on Technical Accessibility Standards, online accessed on March 12, 2018, available:

http://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/023_Microsoft%20Word%20-%20Pravilnik%20o%20tehnickim%20standardima%20pristupacnosti.pdf

- Savez slepih Srbije, online accessed on March 02, 2018, available: <http://www.savezslepih.org.rs/>
- Serbian National Sports Association of Blind, online accessed on March 12, 2018, available: <http://nssss.co.rs/o-nama.php>
- World Blind Union (WBU), online accessed on March 12, 2018, available: <http://www.worldblindunion.org/English/Pages/default.aspx>
- World Access for the Blind, online accessed on March 11, 2018, available: <https://visioneers.org/what-we-do/>
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, online accessed on March 12, 2018, available: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2007_06_6_80.html